

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN TEFSİR YAZILARI İLE VAAZ VE HUT-BELERİNDE KULLANDIĞI HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ II

Dr. Mehmet EREN*

III. CÂHİLİYET DÖNEMİ UYGULAMALARI

A. Câhiliyet Davası Gütme

Buhârî ve Müslim'in⁽¹⁾ el-Ma'rûr b. Süveyd'den rivâyet ettiği bir hadiste Ebû Zerr şunları anlatmıştır: Bir sahâbî kardeşimle aramızda tartışma olmuştu. Tartıştığım kişinin annesi a'cemî idi (yani aslen Arap değildi). Bu yüzden annesinden ötürü onu ayıpladım. O da beni Rasûlüllah'a şikâyet etti. Rasûlüllah'la karşılaştığımda bana: "Filancayla atıştınız mı?" dedi. Evet dedim. "Onu annesinden ötürü kötüledin mi?" buyurdu. "Evet" dedim. Bunun üzerine Rasûlüllah: "Yâ Ebâ Zerr, sen kendisinde bazı câhiliyet hasletleri olan birisin" dedi. Ben de: "Yâ Rasûlallah ! kim insanlara söverse, insanlar da onun babasına ve anasına söyver" dedim. Rasûlüllah yine: "Yâ Ebâ Zerr, sen bazı câhiliyet hasletlerini taşıyan birisin" buyurdu. Ebû Zerr bunun üzerine: "Yaşımı başımı almış olmama rağmen hâlâ bende bu haslet var mı?" diye sormuş, Peygamber (a.s.) de "Evet" cevabını vermiştir.

Rasûlüllah (a.s.) daha sonra köleler hakkında şöyle buyurmuştur: "Onlar sizin kardeşleriniz ve hizmetçilerinizdir. Allah onları sizin hükmünüz altına vermiştir. O halde onlara yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin. Onlara altından kalkamayacakları işleri yüklemeyin. Şayet yüklemişseniz, bu hususta onlara yardımcı olun"⁽²⁾

Ebû Zerr, bunu, Rebeze'de ikâmet ettiği sırada kendisini ziyaretine gelen el-Ma'rûr b. Süveyd ve arkadaşları ile yaptığı konuşma esnasında anlatmıştır. Onlar, Ebû Zerr ile hizmetçisinin üzerinde aynı kumaştan birer parça görünce: "İki parçadan bir takım elbise yapsaydın ya !" dediklerinde, Ebû Zerr onlara bu hâtırasını aktarmıştır.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

(1) Buhârî, "Edeb", 44; Müslim, "Eymân", 38-40.

(2) Buhârî rivâyetinde bu son kısım şu şekildedir: "Allah, kime, kardeşi üzerinde hâkimiyet vermişse, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Ona gücünü aşan iş yüklemesin. Şayet yüklemişse bu konuda ona yardımcı olsun".

Buhârî, bu hadisi, kitabının ilgili gördüğü iki yerinde daha nakletmiştir. Bunlardan ilki "Câhiliyet döneminden kalma günahlar ve bunları işleyenin tekfir edilemeyeceği, tekfirin ancak şirkten dolayı yapılacağı"; ikincisi de "kölelerin, müslümanların kardeşleri olduğu" konusundadır.⁽³⁾

Ebû Dâvûd⁽⁴⁾ bu hadisi yine el-Ma'rûr b. Süveyd'den iki ayrı tarikle rivâyet etmiştir. Birinci rivâyetin sonu: "Onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah sizi onlara üstün kılmıştır. Size uygun olmayanları satın. Allah'ın yaratıklarına işkence etmeyin" cümleleri ile biterken, ikinci rivâyetin son kısmı, Sahîh-i Buhârî'deki metinle uyusmaktadır. İlk rivâyetin son iki cümlesi olan "Size uygun olmayanı satın. Allah'ın yaratıklarına işkence etmeyin" kısmı, diğer kaynaklarda yoktur.

Bu hadisi Tirmizî ve İbn Mâce⁽⁵⁾ de rivâyet etmiştir. Tirmizî, bunun hasen-sahîh bir hadis olduğunu bildirmiş ve aynı konuda Hz. Ali, Ümmü Seleme, İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'den de hadisler nakledildiğini söylemiştir.

Ebû Zerr'in ayıpladığı kişi, Rasûlüllah'ın müezzini olan Bilâl b. Rabâh el-Habeşî'dir. Tartışma esnasında, karşı tarafın ana-babasına şaşıma, onlara sövme hakkı yoktur. Ebû Zerr "kim insanlara söverse, onlar da onun babasına ve anasına söver" şeklinde bir gerekçe ile yaptığını savunmak istemişse de, görüldüğü gibi Rasûlüllah bu bahâneyi kabul etmemiştir. "Sende bir câhiliyet hasleti var (*fike câhiliyye*)" cümlesinden kasıt, "karşı tarafı bu şekilde söyleyerek ayıplamak, câhiliyet dönemi insanların ahlâkındandır, onların ahlâkından sende kalıntılar var" demektir.

"Câhiliyet" terimi, muhtelif hadislerde geçmektedir. Bundan maksat, Arapların İslâm'dan önceki yaşantılarıdır. Bu tabir, genellikle "Allah ve Rasûlünü tanımama, hak dinin hükümlerinden habersiz olma, soy-sopla övünme, büyülenme gibi kötü hasletlerin insanlar arasında yaygın olarak görüldüğü dönem" için kullanılmaktadır.⁽⁶⁾

Buhârî ve Müslim'in⁽⁷⁾ Câbir b. Abdullâh'tan rivâyet ettikleri hadiste, Câbir hicretin 6. yılında yapılan Benî Müstalik/Müreyysi' gazvesi dönüşünde şahit olduğu bir olayı şu şekilde anlatmaktadır: "Rasûlüllah ile bir harbe katılmıştık. Onunla birlikte muhâcirlerden bir grup geri dönmeye başladı, nihâyet sayıları

(3) Buhârî, "İmân". 22; "İtk". 15.

(4) Ebû Dâvûd. "Edeb", 124.

(5) Tirmizî, "Birr". 29; İbn Mâce, "Edeb", 10.

(6) İbnü'l-Esir, en-Nihâye I. 323.

(7) Buhârî, "Menâkıb". 8; "Tefsîr", Sûre 63, 7; Müslim, "Birr", 62-64.

epeyce çoğaldı. Muhâcirler arasında son derece şakacı olan bir adam vardı. Bu kişi Ensâr'lı bir zatın poposuna eliyle vurdu. Ensâr'lı bu duruma müthiş bir şekilde kızdı. Neticede hem Ensârlılar hem de Muhâcirler toplanmaya başladı. Ensârlı: "Yetişin ey Ensâr !", Muhâcirlerden olan da "Yetişin ey Muhâcirler !" diye bağınyordu. Bunun üzerine Rasûlüllah (a.s.) dışarı çıkarak: "Bu câhiliyet çağırışı da ne demek oluyor ?!" deyip, sonra "onlara ne oluyor ?" diye sordu. (Oradakiler: "Yâ Rasûlallah, sadece iki genç döğüştü. Muhâcirlerden olan Ensârdan olanın poposuna eliyle vurdu" dediler.) Böylece olay kendisine haber verildi. Bunun üzerine: "Bu hareketi bırakın. Çünkü o, çirkin bir şeydir" buyurdular.

Hadisin Sahih-i Müslim'deki rivâyetlerinde şu bilgiler de bulunmaktadır: Rasûlüllah durumu öğrenince "Zararı yok. Kişi, ister zâlim isterse mazlum olsun kardeşine yardım etsin. Eğer zâlimse, onun zulüm yapmasına engel olsun. Bu ona yardım demektir. Şâyet mazlumsa (zulümden kurtulması için) ona yardım etsin" demiştir. O Ensâr'lı Peygamber (a.s.)'e gelerek diyet istemiş, Rasûlüllah da: "Bu hareketi bırakın. Çünkü o, çirkin bir şeydir" buyurmuştur.⁽⁸⁾

Münâfıkların başkanı Abdullah b. Übeyy b. Selûl bu olayı duyunca: "Demek böyle yaptılar hâ! Vallahi Medîne'ye sağ-sâlim dönersek, mutlaka güçlü olan güçsüz olanı oradan çıkaracak" (*le yühricenne'l-e'azzü minhâ el-ezelle*) dedi. Bunun üzerine Ömer: "İzin ver, bu münâfığın boynunu vurayım" dedi ise de, Peygamber (a.s.): "Bırak. İnsanlar 'Muhammed arkadaşlarını öldürüyor' dedi-kodusunu çıkarmasınlar" buyurmuştur.⁽⁹⁾

Tirmizî'nin rivâyetinde hadisin sonunda şu ilâve vardır: "Abdullah b. Übeyy'in oğlu Abdullah babasına: 'Vallahi, senin rezil, Rasûlüllah'ın azîz olduğunu ikrar etmedikçe (Medine'ye) dönemezsin' demiş. Babası da bunu ikrar etmiştir." Tirmizî, bu hadisi "hasen-sahih" olarak tavsif etmektedir.⁽¹⁰⁾

Peygamber'in "zararı yok" buyurması, "çok şükür korktuğum kargaşa ortamı olmamış" demektir. Çünkü o, fitne-fesâdı mücib büyük bir hâdisenin patlak vermesinden endişe etmiştir. Yoksa câhiliyet çağırışı ile çağırma hususunda "zararı yok" demek istememiştir. O uygulama, zaten her hâlükârda

(8) Müslim, "Birr", 62, 64.

(9) Müslim, "Birr", 63.

(10) Tirmizî, "Tefsîr", Süre 63, 4. Kavga eden iki gencin muhâcirlerden olanı Cahcâh b. Mes'ûd el-Gifârî, Ensârdan olanı ise Sinân b. Teym el-Cühenî'dir. Babasının adı Veber olarak Sinân b. Veber şeklinde de söylenmiştir. İbn Übeyy, Zeyd b. Erkam tarafından Rasûlüllah'a ulaştırılan sözünü inkâr etmiş, bunun üzerine Münâfîkûn sûresi nâzil olmuştur. (İbn Abdilberr, ed-Dürer s. 189)

terkedilmesi gereken kötü bir âdettir. Çünkü İslâmiyet, davaların hallinin şer'î hükümlere göre olmasını istemektedir. Halbuki Câhiliyet döneminde insanlar haklarını akraba ve kabilelerinin yardımıyla alıyorlardı. İslâm dini, bunun kaldırıldığını bildirdi ve davaların şer'î hükümlerle karara bağlanacağı hususunu getirdi. Buna göre, bir insan başkasının hakkına tecâvüz edecek olursa, haklıyı haksızı ayırmada hâkim yetkili olacaktır.⁽¹¹⁾

Câhiliyet davası, o dönemde yaşayan insanların "yâ fülân!" diyerek akrabalarını yardıma çağırması demektir. Onlar başlarına kötü bir olay geldiği zaman bağırarak birbirlerini yardıma çağırırlardı. İşte Rasûlullah, bu kötü alışkanlığın terkedilmesini istemiştir.⁽¹²⁾ Kâdi 'Iyâza göre câhiliyet davası; ölünün arkasından yas tutarak ağlamak, onun iyiliklerini sayıp-dökerek vaveylâ koparmaktır. Başına bir belâ gelince yanaklarına vurmak, yakalarını yırtmak, yüzünü tirmalamak, 'vay başıma gelenler' diye feryât etmek de câhiliyet âdetlerindedir.⁽¹³⁾

B. Soy-Sop İle Övünme

Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadiste Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah sizi câhiliyet kibrinden ve câhiliyetteki atalarla övünme âdetinden kurtarmıştır. (İnsanlar iki kısımdır): mümin-müttakî ve fâcir-şakî. Sizler (hepiniz) Âdem'in oğullarısınız. Âdem de topraktan (yaratılmış) dır. Bazıları, ya ancak Cehennem kömürlerinden bir miktar kömür olan topluluklarla/ölen ecdatları ile övünme işinden vazgeçecek, yahut Allah katında, burnuyla pislik iteleyeni malum böcekten daha hakîr olacaktır."⁽¹⁴⁾

Tirmizî, bu hadisi Ebû Hüreyre'den iki ayrı tarikle rivâyet etmiştir. İkincisinde "Âdem de topraktandır" cümlesinden sonraki kısım yoktur. Tirmizî'ye göre, ikinci tarikle gelen hadis, birincisinden daha sahihtir. O, birinci tarikle gelen ve yukarıda tercümesi yazılan hadisle aynı muhtevada olan hadisi "hasen-garîb bir hadis" olarak nitelemiştir.⁽¹⁵⁾

Peygamber (a.s.), Vedâ Haccı'nda îrâd ettiği hutbede, kaldırdığı bazı câhiliyet âdetlerine/uygulamalarına da değinmiştir. Bunlar; ribâ yani fâiz ve kan davası gibi hususlardır. Bu ikisinin hemen ardından "kadınlara iyi muamele

(11) Nevevî, Şerhu Sahihî Müslim XVI, 207.

(12) İbnü'l-Esîr, en-Nihâye II, 120.

(13) Müslim, "İmân", 165; Davudoğlu Ahmet, Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi I, 409.

(14) Ebû Dâvûd, "Edeb", 111.

(15) Tirmizî, "Menâkıb", 74.

etme tavsiyesi"nin gelmesi, "câhiliyet döneminde onlara kötü muâmele yapıldığına işaret etmektedir" şeklinde düşünülebilir. Vedâ hutbesinin bu kısmı şöyledir: "Dikkat edin. Câhiliyetten kalma her şey, (bu gün) ayaklarımın altında olup kaldırılmıştır. Câhiliyetteki kan davaları kaldırılmıştır ... Câhiliyetteki ribâ akitleri kaldırılmıştır ... Kadınlar hakkında da Allah'tan korkun ..." (16)

Tirmizî'nin rivâyet ettiği diğer bir hadiste ise; "Kim câhiliyet davası güderse, o Cehennem'e gitmesine hükmedilen kişilerdendir. ... Allah'ın verdiği isimle çağırın. O, size "müslümanlar, müminler, Allah'ın kulları" isimlerini vermiştir" buyrulmuştur. Tirmizî'ye göre bu, "hasen-sahih-garîb" bir hadistir. Buhârî, hadisi nakleden el-Hâris el-Eş'arî'nin sahâbî olduğunu ve rivâyet ettiği başka hadisler de bulunduğunu söylemiştir. (17)

C. Evsli ve Hazrecli Müslümanların Bir Yahudinin Kışkırtması ile Nerdeyse Birbirleriyle Çarpışacak Duruma Gelmeleri

Bazı rivayetlerde geçen "câhiliyet davası gütmeye" ifadesi, Evs ve Hazrec kabilelerinin müslüman olmazdan önceki durumlarına işaret etmektedir. Çünkü o dönemde, bu iki kabile arasında birbirine karşı düşmanlık ve kin oluşmuş, aralarında uzun süren savaşlar meydana gelmiştir. İslâm dinini kabul ederek müslüman olduktan sonra onlar bu hak din sayesinde birbirini seven kardeşler haline gelmişler, iyilik ve takvada yardımlaşır olmuşlardı.

Önceden kâfir olmaları sebebiyle uçurumun kenarında iken Allah onları imana hidâyet etmek suretiyle oradan kurtarmıştır. Bu husustaki âyet şöyledir: "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın, parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz, birbirinize düşman kişiler idiniz de O gönüllerinizi birleştirmişti ve Onun nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi O kurtarmıştı. İşte Allah, size âyetlerini böyle açıklar ki, doğru yolu bulasınız." (Âl-i 'Imrân 3/103)

İşte bu sebepten, Huneyn savaşında elde edilen ganimetlerin taksiminde, kendisini "başkalarına çok verdi" diye ayıplayanlara, Rasûlüllah Allah'ın bu nimetini hatırlatarak şöyle hitap etmiştir: "Ey Ensârlılar, sizler dalâlette değil miydiniz. Allah benim sebebimle sizi hidayete erdirmemi mi. Parça-parça değil miydiniz. Benim sebebimle kalpleriniz birbirine ısınmadı mı, Allah onları birleştirmedimi mi. Fakirler değil miydiniz. Benim sebebimle Allah sizi zengin

(16) Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56; Tirmizî, "Tefsîr", Sûre 9, 2; İbn Mâce, "Menâsik", 76; Dârimî, "Menâsik", 34.

(17) Tirmizî, "Edeb", 78. Hadis için ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned IV, 130, 202.

yapmadı mı." O, bu şekilde her cümlesini söyledikçe onlar: "Tabii. Şüphesiz Allah ve Rasûlü, en büyük ihsan ve nimet sahibidir" diyorlardı.⁽¹⁸⁾

Muhammed b. İshâk ve başka âlimler yukarıdaki âyetin, Evs ve Hazrec kabileleri hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Şöyle ki: Bir yahûdi, Evsli ve Hazrecli kişilerin olduğu bir topluluğun yanından geçerken aralarındaki birlik ve dirliği görünce, buna çok hayıflanmış. Hemen yanındaki kişiyi göndererek, onların arasına girip oturmasını ve iki kabîle arasında yapılmış olan Buâs vb. gibi savaşlarda birbirlerine yaptıklarından bahsetmesini istemiştir. O kişi verilen görevi yapınca, çok geçmeden orada bulunanlar birbirlerine bağırıp-çağırma başlamışlar, harekete geçerek parolalarını haykırmışlar ve silahlarını istemişlerdir. Nihayet Harre'de karşılaşmak üzere sözleşmişler. Durum Peygamber (a.s.)'e ulaştınca, yanlarına gelerek onları sakinleştirmiş ve şöyle buyurmuştur: "Ben aranızda olduğum halde câhiliyet davası mı güdüyorsunuz?" Sonra Âl-i İmrân sûresinin 103. âyetini onlara okumuştur. Bunun üzerine onlar, yaptıklarına pişman olup, anlaşarak birbirlerine sarılmışlar ve silahlarını bırakmışlardır.⁽¹⁹⁾

D. Asabiyet (İrkçılık)

Osmanlı Devleti'nin dağılmaya başladığı zaman, farklı soydan olan grupların devletten ayrılmalarının zararına sık-sık işâret eden Âkif, birlik-berâberliğin önemini anlatırken şu hadisi çok kullanmıştır: "Herhangi bir ırkçılığa çağıran bizden değildir. Bir ırkçılık davası üzerine savaşan bizden değildir. İrkçılık davası üzere ölen bizden değildir."

Hadis, bu ifadelerle Ebû Dâvûd'un Sünen'inde geçmektedir.⁽²⁰⁾ Onu Cübeyr b. Mut'im' den nakleden Abdullah b. Süleyman, Cübeyr'den bizzat hadis dinlememiştir.⁽²¹⁾ Buna göre, senedinde kopukluk olduğu için mürsel/munkatı bir hadis olmaktadır. Munkatı hadis, zayıf hadis türlerinden biridir. Ayrıca senette Muhammed b. Abdurrahman adında cerh-ta'dil durumu bilinmeyen bir râvî vardır. Ebû Hâtim er-Râzî, İbn (Ebî) Lebîbe olarak da tanınan bu kişinin meçhul olduğunu söylemiştir.⁽²²⁾ Halife b. Hayyât'ın verdiği

(18) Buhari, "Meğazi", 56; Müslim, "Zekat", 139; Ahmed b. Hanbel, Müsned III, 57, 76-77, 104-105, 253; IV, 42.

(19) İbn 'Abdîberr, ed-Dürer s. 235-236; İbn Kesîr, Tefsîrül-Kur'âni'l-'Azîm I, 389. İkrime, bu âyetin onlar hakkında. İfk hâdisesindeki ayaklanmaları zamanında nâzil olduğunu söylemiştir.

(20) Ebû Dâvûd, "Edeb", 112.

(21) Münziri'ye göre, Ebû Dâvûd'un Sünen'inin İbnü'l-'Abd rivâyetinde bu açıklamayı Ebû Dâvûd'un kendisi yapmıştır. ('Azîmâbâdî, 'Avnu'l-Ma'bûd, XIV, 27)

bilgiye göre Lebîbe, Muhammed'in annesidir. Yani o annesine nispet edilmiş olmaktadır. Babası Abdurrahmân ise Kureyş'in mevlâsıdır.⁽²³⁾ Bişr b. Ömer, Mâlik b. Enes'e Sa'îd b. el-Müseyyeb'den hadis rivâyet eden Muhammed b. Abdurrahmân'ı sormuş, Malik "sika değildir" cevabını vermiştir.⁽²⁴⁾ Yahyâ b. Ma'în de İbn Ebî Lebîbe'nin hadislerini zayıf bularak "leyse hadîsühü bi şey" demiştir. Dârakutnî, bu kişiyi zayıf ve metrûk râvîler için yazdığı kitabına almış, onun Sa'd ve İbn Ömer'den mürsel rivâyetler naklettiğini bildirerek, zayıf olduğunu söylemiştir.⁽²⁵⁾ Ricâl kitaplarında verilen bu bilgilere göre, Muhammed b. Abdurrahmân'ın, Ebû Hâtim'in söylediği gibi cerh-ta'dîl durumu bilinmeyen biri değil, zayıf bir râvî olduğu anlaşılmaktadır.

İçerisinde ırkçılığın da kötülendiği diğer bir hadisi Müslim ile Nesâî, sahâbeden Ebû Hüreyre ve Cündüb b. Abdullah'tan nakletmişlerdir. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kim itâati bırakır ve cemâatten ayrılır da ölürse, câhiliyet ölümü ile ölmüş olur. Kim 'ummiyye bayrağı altında savaşır, ırkı için kızar veya ırkçılık propagandası yapar yahut (zâlim) yakınına yardım eder de ölürse, ölümü câhiliyet ölümü gibi olur."⁽²⁶⁾

Sünen-i Nesâî'deki Cündüb rivâyetinin senedinde geçen İmrân b. Dâver el-Kattân hakkında Nesâî, "leyse bi'l-kavî" hükmünü vererek, zayıf bir râvî olduğunu açıklamıştır.⁽²⁷⁾ Ebû Dâvûd da İmrân'ın zayıf bir râvî olduğunu söylemiştir. Yahyâ b. Ma'în ise, İmrân'ın hâricî olduğunu, ancak propagandacı olmadığını bildirmektedir.⁽²⁸⁾

'Ummiyye ve 'Immiyye şeklinde telâffuz edilen kelime, denildiğine göre 'amâ'dan gelmekte olup "dalâlet" demektir. Asabiyet ve hevâ için savaşmak bu terimle ifade edilir. Hakikati açığa çıkmayan durum/iş için kullanılan bu terim, daha sonra, "hak mı bâtil mi olduğu bilinmeyen meçhul bir iş uğruna toplanmış olan bir grup insan için" kinâye yoluyla kullanılır olmuştur.⁽²⁹⁾ Asabiyet ve taassub ise, birbirini korumak ve savunmak demektir. "Asabî, zulüm üzere

(22) Münâvî, Feyzu'l-Kadir V, 386; 'Azîmâbâdî, 'Avnu'l-Ma'bûd XIV, 27.

(23) Halife b. Hayyât, Tabakât s. 263.

(24) Müslim, el-Câmi'u's-Sahîh, muk., s. 26.

(25) Zehebî, Mizânü'l-İ'tidâl III, 618; Dârakutnî, ed-Du'afâ s. 212.

(26) Müslim, "İmâret", 53; Nesâî, "Tahrîmü'd-Dem", 28. Ebû Hüreyre'den nakledilen rivâyet için ayrıca bkz. İbn Mâce, "Fiten", 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned II, 296, 306, 488.

(27) Nesâî, "Tahrîmü'd-Dem", 28; a. mlf., ed-Du'afâ s. 85.

(28) Zehebî, Mizânü'l-İ'tidâl III, 237.

(29) İbnü'l-Esîr, en-Nihâye III, 304.

kavmine yardımcı olandır" rivâyetinde geçen "asabî", (her hâlûkârda) yakınları için kızan ve onları koruyup savunan kişi anlamına gelmektedir.⁽³⁰⁾

IV. İSLÂM BEŞ TEMEL ÜZERİNE KURULMUŞTUR

Bu konudaki hadisi, Abdullah b. Ömer'den muhtelif tariklerle Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel eserlerinde tahrir etmişlerdir.⁽³¹⁾

Hadisin metninde 'oruç ve hacc'ın, önce-sonra zikredilmiş olması üzerinde durulmuş, Abdullah b. Ömer'in hadisin bu kısmında takdim-tehîr yapan râvîyi uyardığı söz konusu edilmiştir. Rivâyetin her iki şekilde de sahih olarak sâbit olduğunu belirten Nevevî, hadis metinlerindeki bu şekil ravi tasarrufları hakkında şu yaklaşımı getirir: "Bu tür iddialar, hadis râvîlerini ve rivâyetleri tenkit için ortaya atılmaktadır. Bu kusurlardan ötürü hadisleri çürüğe çıkaracak olursak, hemen hemen elimizde güvenebileceğimiz hiçbir hadis kalmaz. O halde, bu tenkitlerin boş ve yersiz olduğu ortadadır. Ama, bunların bir kısım zararları terettüp edeceği de gayet açıktır ve bu tür eleştirilere ancak kalplerinde hastalık olan kişilerin yapıştığı bilinmektedir."⁽³²⁾

Rivâyetlerin birinde Abdullah b. Ömer'in bu hadisi yanındakilere hatırlatmasını gerektiren olaya yer verilmiştir. Buna göre, Abdullah b. ez-Zübeyr hâdisesi devam ederken iki kişi İbn Ömer'e gelerek şöyle derler: "İnsanların ne halde olduklarını görüyorsun. Sen Ömer'in oğlu ve Peygamber'in sahâbîsisin. Bu olanlara son vermek için harekete geçmene mâni olan husus nedir?" İbn Ömer: "Bana mâni olan şey, Allah'ın kardeşimin kanını haram kılmış olmasıdır" demiş. Onlar: "Allah, 'fitne tamâmen yok edilinceye kadar onlarla savaşın' buyurmuyor mu?" deyince, "Biz 'fitne tamâmen yok edilinceye ve din yalnız Allah için oluncaya kadar' savaştık."⁽³³⁾ Sizler ise, 'bir fitne çıkana ve din Allah'tan başkası için olana kadar savaşmak istiyorsunuz" cevabını vermiştir.⁽³⁴⁾

Hadisin başka bir rivâyetinde yine nakledilmesini gerektiren hususla ilgili benzer bilgiler bulunmaktadır. İbn Ömer'e bir adam gelerek: "Yâ Ebâ

(30) İbnü'l-Esir, en-Nihâye III, 245-246.

(31) Buhârî, "İmân", 1-2; Müslim, "İmân", 19-22; Tirmizî, "İmân", 3; Nesâî, "İmân", 13. Ebû Mâlik el-Eşce'î > Sa'd b. Ubeyde tarikinde bütün râvîler Kûfe'lidir. Ebû Mâlik, Sa'd b. Târik olup, babası Târik sahâbedendir.

(32) Nevevî, Şerhu Sahîhi Müslim I, 248-249.

(33) İlgili âyet için bkz. Bakara 2/193.

(34) Buhârî, "Tefsîr", sûre 2, 30. Bu diyalogun, Abdullah b. ez-Zübeyr'in son zamanlarında geçtiği anlaşılmaktadır. Çünkü Abdülmelik b. Mervân, Haccâc komutasındaki birliği h. 73 senesinin sonlarında Mekke'ye göndermiş, İbnü'l-Zübeyr öldürülmüştür. İbn Ömer ise h. 74 senesinin başında vefat etmiştir. (Fethu'l-Bârî VIII, 137)

Abdurrahmân, bir yıl hacc bir yıl ömre yapmanın, Allah yolunda cihadı terketmenin sebebi nedir ? Halbuki cihâd hakkında Allah'ın şöyle-şöyle buyurduğunu biliyorsun" demiş, O da bunun üzerine: "Ey kardeşimin oğlu, İslâm beş temel üzerine bina edilmiştir: Allah'a ve Rasûlüne iman etmek, günde beş vakit namaz kılmak, Ramazan ayında oruç tutmak, malının zekâtını vermek ve hacctemek" karşılığını vermiştir.

Adam tekrar: "Yâ Ebâ Abdurrahmân, Allah'ın kitabında zikrettiği şu âyeti dinlemez misin: Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın"⁽³⁵⁾ deyince, İbn Ömer şu açıklamayı yapmıştır: "Rasûlüllah (a.s.) zamanında müslümanların sayısı az (İslâm zayıf) ken bunu yaptık. Öyle ki, o zaman kişi, dini konusunda denenirdi (fitne), onu ya öldürürler veya işkence ederlerdi. Nihâyet müslümanların sayısı çoğaldı (kuvvetlendiler), böylece dininden ötürü denenme de ortadan kalktı." Bu defa o adam: "Ali ve Osmân hakkında ne dersin ?" diye sormuş, İbn Ömer: "Osmân'ı(n yaptıklarını) Allah affetmiştir. Sizler ise onu bağışlamayı hoşgörmüyorsunuz. Ali'ye gelince, o Rasûlüllah'ın amcasının oğludur ve dâmadıdır" şeklinde cevap vermiş, sonra eliyle işaret ederek "işte gördüğünüz gibi evi de burası" demiştir.⁽³⁶⁾

Buhârî'nin naklettiği bu iki rivâyette İbn Ömer ile konuşanların kimliği açıklanmamış. Birkaç kişi birden gelerek konuşmuş olabileceği gibi, tek-tek kişiler onunla bu konuşmayı farklı zamanlarda yapmış da olabilir. Ona soru soranlar hakkında râvîlerin farklı-farklı şeyler söylemelerinden, bu konuşmaların aynı mevzûda olmakla birlikte, değişik kişiler tarafından farklı zamanlarda yapılmış olduğu neticesi çıkarılabilir. "Ali ve Osmân hakkında ne dersin?" sorusu, onların Hâricîlerden olduklarını göstermektedir. Çünkü Hâricîler, Ebû Bekr ve Ömer'i severler, Osmân ve Ali'yi ise kötülerler.⁽³⁷⁾

(35) Hucurât 49/9. Rivâyet'te: "... arabuluculuğu kabul etmeyenlerle fitne tamâmen yok edilinceye kadar savaşın"

(36) Buhârî, "Tefsîr", sûre 2, 30. Nesâî rivâyetinde İbn Ömer'in Ali ile ilgili sözü: "Lâkin, onun Rasûlüllah yanındaki derecesine bak! Mescitte onun odasından başka oda yoktur" şeklindedir. Sahîh-i Buhârî'de geçen diğer bir rivâyette İbn Ömer'in muhatabına şöyle dediği geçmektedir: "Ey kardeşim, bu âyetten dolayı ayıplanmam ve savaşmamam, diğer bir âyetten dolayı ayıplanmamdan benim için daha iyidir, o da şu âyettir (Nisâ 4/93): "Her kim, bir mümini kasten öldürürse, onun cezası içinde ebedî kalacağı cehennemdir." (İbn Hacer el-'Askafânî, Fethu'l-Bârî VIII, 233)

(37) İbn Hacer el-'Askafânî, Fethu'l-Bârî VIII, 232-233.

Ayrıca, burada, müşriklerle savaş hakkında nâzil olmuş olan âyetin (Bakara 2/193) müslümanlar arasındaki çarpışmalar için referans olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim İbn Hacer bu hususa işaret ederek şöyle demiştir: Buhârî, Halife'ye isyân edenlerle savaş için de "cihad" terimini kullanmış ve bunu kâfirlerle yapılan cihad ile bir tutmuştur. Halbuki diğer âlimlere göre doğru olan bunun tersidir. Cihada teşvik hususunda gelen haberler, isyancılarla yapılan savaşla ilgili olmayıp kâfirlerle yapılan savaşa hâstır. Her ne kadar isyancılarla yapılan savaş meşrû ise de, bunun sevabı kâfirlerle yapılan savaşın sevabına ulaşamaz, özellikle de dünyayı tercih gayesi ile yapılıyorsa.⁽³⁸⁾

Müslim değişik bir isnatla İbn Ömer ile yapılan konuşmaları muhtasar bir şekilde nakletmiştir. Buna göre, bir adam Abdullah b. Ömer'e "Savaşmaz mısın" demiş, o buna: "Rasûlullah (a.s.)'ı şöyle derken işittim: İslâm beş temel üzerine bina edilmiştir: ..." şeklinde cevap vermiştir. İbn Ömer'in çarpışmalara katılmama kararına bu hadisi delil olarak getirmesini Nevevî şöyle açıklar: "Savaşmak, bizâtihi fertlere vâcip olan bir husus değildir. Çünkü tek-tek fert açısından İslâm'ın beş esası vardır. Savaşmak bu esaslardan değildir."⁽³⁹⁾

Bu konudaki rivâyetlerin tamamından çıkan netice şudur: İbn Ömer'e soru soranlar, itâat olunması lâzım olduğunu zannettikleri halîfeye muhâlif olanlarla savaşılmasını meşrû görmektedirler. Halbuki o, saltanatla ilgili hususlarda savaşılmamasını doğru bulmaktadır. Bu çerçevede İbn Ömer'in "fitne" kavramından ne anladığı da, Sa'îd b. Cübeyr'in rivâyetinde açıklık kazanmaktadır. Buna göre birisi ona: "Fitne hâdiselerindeki savaşmayı nasıl görüyorsun?" diye sorduğunda, o şöyle cevap vermiştir: "Sen, fitnenin ne olduğunu biliyor musun?! Muhammed (a.s.) müşriklerle savaşırken onunla birlikte onlara karşı savaşmak fitne idi. Yoksa sizin gibi saltanat uğruna savaşmak değil."⁽⁴⁰⁾

V. TEMİZLİK İMANIN YARISIDIR

Bu cümlelerin yer aldığı hadis, sahâbeden Ebû Mâlik el-Eş'arî tarafından nakledilmiştir. Hadisin muhtelif rivâyetlerinde bu cümlelerin lâfızlarında bazı değişiklikler bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Temizlik imanın yarısıdır (Müslim, "Tahâret", 1; Dârimî, "Vüdû", 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned

(38) İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî VIII, 138.

(39) Nevevî, Şerhu Sahibi Müslim I, 251.

(40) İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî VIII, 233.

V, 342, 343, 344). Abdest imanın yarısıdır (Tirmizî, "De'avât", 85. Tirmizî, "bu sahih bir hadistir" demiştir). Abdestin güzel alınması imanın yarısıdır (Nesâî, "Zekât", 1; İbn Mâce, "Tahâret", 5). Abdest imanın yarısıdır, misvak da abdestin yarısıdır (Münâvî, Feyzu'l-Kadir VI, 376).

Dârakutnî ve bazı âlimler, isnadında kopukluk olduğu gerekçesiyle hadisin Sahîh-i Müslim'deki rivâyetini tenkit etmişlerdir. Çünkü bu isnatta Ebû Sellâm ile Ebû Mâlik el-Eş'arî arasındaki râvî düşmüştür. Düşen râvînin Abdurrahmân b. Ğanm olduğu Nesâî, İbn Mâce ve diğer muhaddislerin rivâyetlerinden anlaşılmaktadır. Nevevî, Müslim adına bu itiraza şu şekilde cevap vermektedir: "O, Ebû Sellâm'ın bu hadisi Ebû Mâlik'ten hem doğrudan, hem de Abdurrahmân b. Ğanm vâsıtasıyla dolaylı olarak işittiğini bilmektedir. Bu yüzden ondan bazen direkt, bazen de bir vâsıtayla rivâyet etmiştir. Nasıl olursa olsun, her hâlükârda hadisin metni sahihtir. Ona zarar verebilecek bir tenkit söz konusu değildir."⁽⁴¹⁾

Sahîh-i Müslim'deki rivâyetin munkatı olduğu hususu açıktır. Bu isnatta Abdurrahmân b. Ğanm senetten düşürülmüştür. Bu düşürme hatasının Ebû Sellâm Memtûr'dan kaynaklanmış olma ihtimâli vardır. Çünkü İbn Hacer onu "sika, ama mürsel rivâyetler yapar" şeklinde tanıtmıştır.⁽⁴²⁾ Ebû Sellâm, burada açıkça "tahdis" siygası da kullanmamıştır. 'Alâî, bâzı âlimlerin bu konuda Dârakutnî'nin görüşünü tercih ettiğini belirterek, Ebû Sellâm'ın Ali, Huzeyfe ve Ebû Zerr'den yaptığı rivâyetlerin mürsel olduğu görüşüne dikkat çekmiştir. Bu durumda onun Ebû Mâlik'ten de irsâl yoluyla rivâyet ettiğini söylemek daha uygun olacaktır. Netice olarak "Müslim'in bu rivâyeti munkatıdır, Abdurrahmân b. Ğanm'ın bulunduğu tarikle gelen rivâyet ise sahihtir" hükmünü vermek doğru olacaktır.⁽⁴³⁾

Hadisin sahâbî râvîsi Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin adında ihtilâf vardır. O, el-Hâris b. Mâlik ve Ka'b b. Âsım olarak tanıtılmış ve Şam'a yerleşen sahâbiler arasında sayılmıştır. Ondan Ebû Sellâm hadis rivâyet etmiştir.⁽⁴⁴⁾ İbn Hacer, el-Hâris b. el-Hâris ile Ka'b b. 'Asım'ı, Ebû Mâlik el-Eş'arî diye tanınan iki ayrı sahâbî kabul etmektedir. Ancak ikisinin de Şam'a yerleştiğini söylemesi, bunların aynı şahıs olduğu ihtimâlini akla getirmektedir.⁽⁴⁵⁾

(41) Nevevî, Şerhu Sahîh-i Müslim III, 125.

(42) İbn Hacer el-'Askalânî, Takrîbü't-Tehzîb s. 545.

(43) Geniş bilgi için bkz. Dârakutnî, el-İlzâmât ve't-Tetabbu' s. 197. (dn.)

(44) İbn Hibbân, Târîhu's-Sahâbe s. 70, 219.

(45) İbn Hacer el-'Askalânî, Takrîbü't-Tehzîb s. 145, 461.

Ebû Mâlik el-Eş'ari diye tanınan sahâbîlerin kimliklerinin tam olarak bilinemediğini, ancak bunların üç ayrı kişi olma ihtimâli üzerinde durulduğunu söyleyebiliriz: Adının 'Amr veya 'Ubeyd olduğu söylenenden 27 hadis, el-Hâris el-Eş'ari olarak tanınandan 6 hadis, ismi Ka'b b. 'Âsım olandan da 3 hadis nakledilmiştir.⁽⁴⁶⁾

Temizliğin/Abdestin imanın yarısı olması meselesinin nasıl anlaşılacağı hususunda değişik görüşler bulunmaktadır. Nevevi bunları dört madde halinde toplamıştır:⁽⁴⁷⁾

1. Temizliğin/abdestin ecrinin imanın ecrinin yarısına ulaşacağı

2. İman gibi abdest de önceki hataları hükümsüz kılar (yani onlara keffâret olur). Fakat abdest ancak imanla sahih olur. İmana bağlı bir uygulama olduğu için onun yarısı sayılmıştır.

3. Burada bir âyette (Bakara 2/143) olduğu gibi iman ile "namaz" kastedilmiştir. Temizlik namazın sıhhati için şarttır. Bu yüzden sanki namazın yarısı gibi olmuştur. Çünkü namazın sıhhati, rükünlerin ve şartların bir arada olmasına bağlıdır. Namaz için en açık ve en kuvvetli şart da tahâret olup, sanki o şartların hepsinin yerine konmuş gibidir. Ayrıca Arapça'da "şatr" kelimesi ile, bir şeyin gerçekten tam yarımının kastedilmiş olması da zorunlu değildir. Nevevî, hadise en uygun görüşün bu olduğunu söylemiştir. Nesâî ve İbn Mâce'nin hadisi muttasıl isnatla "Abdestin tam olarak eksiksiz alınması, imanın yarısıdır" şeklinde rivâyet etmiş olmaları da kanaatimizce bu görüşü desteklemektedir.

4. İman, kalp ile tasdik, zâhir ile inkiyâd (boyun eğme) demektir. Dolayısıyla tasdik ve inkiyâd imanın iki yarımı gibidir. Namazın bir gereği olan temizlik de, zâhirdeki inkiyâd olduğu için imanın yarısı gibi olmaktadır.

İbnü'l-Esîr ise daha değişik bir açıklama getirerek "İman bâtının, tahâret ise zâhirin kirini/pisliğini temizler" demiştir. Ancak Sindî, "bu durum abdestin, iman gibi ve onun alternatifi olmasını gerektirir, yoksa onun imanın şatru ve yarısı olmasını değil" gerekçesi ile buna karşı çıkarak, en uygun açıklamanın yukarıda geçen üçüncü görüş olduğunu belirtmiştir. Ona göre; "Namazın ikmâlinin en büyük şartı abdesttir. Bu yüzden abdestin eksiksiz alınması, namazın ikmâlinin yarısı kılınmıştır. Şöyle bir açıklama da yapılabilir: Burada gaye

(46) 'Umerî, Bakıyy b. Mahled el-Kurtubî ve Mukaddimetü Müsnedihî s. 89, 103, 115.

(47) Nevevî, Şerhu Sahîhi Müslim III, 126.

abdestin tam olarak alınmasına ve sevabının büyüklüğüne teşviktir. Öyle ki, abdestin sevabı sanki imanın sevabının yarısına ulaşmaktadır.⁽⁴⁸⁾

Bu hadisle ilgili daha genel bir açıklamayı Münâvî yapmıştır. Ona göre tahâret, nefsin bozuk akîdelerden ve kötü huylardan tezkiyesi anlamına gelir. Bu da kâmil imanın bir vasfıdır. Çünkü kâmil iman, "nefsin onlardan temizlenmesi ve doğru itikad - güzel şemâil ile süslenmesi durumları"nın toplamından ibârettir. İşte tahâret, kâmil imanın yarısını yani nefsi bozuk inanışlardan ve kötü huylardan temizlemeyi ihtiva etmektedir.⁽⁴⁹⁾

"Temizliğin imanın yarısı olduğu" konusundaki ikinci rivâyet, Süleym oğulları kabilesinden olan bir sahâbîden nakledilen hadistir. Rasûlüllah, bu hadisinde söyleyeceklerini iyice bellemesi için o kişinin veya kendinin parmakları ile saymak suretiyle beş cümle söylemiştir. Bunlardan birisi de "Temizlik imanın yarısıdır" cümlesidir.⁽⁵⁰⁾

Tirmizî, Şu'be ile Süfyân es-Sevrî'nin bu hadisi Ebû İshâk es-Sebî'î'den rivâyet ettiklerini söylemiş ve "hasen" olarak nitelendirmiştir. İbn Hacer senette geçen râvîlerden tâbiînin orta tabakasından olan Cüreyy b. Küleyb hakkında "makbûl" terimini kullanmıştır. Bu terim onun tarafından, "çok az sayıda hadis rivâyet etmiş olup, bunlarda rivâyetlerini metrûk yapacak bir şey sâbit olmayanlar" için kullanılmaktadır. Ancak bu kişilerin rivâyetleri için bir mütâbî' aranır. Eğer bulunursa o rivâyet kabuledilir, bulunmazsa leyyin olur.⁽⁵¹⁾

Süleym oğullarından olan sahâbînin kimliği tespit edilememiştir. Her ne kadar hadis rivâyetinde tamamı âdil kabul edildiği için sahâbî râvînin müphem olması o rivâyete zarar vermese de, bazen o sahâbî ile birlikte senetten bir tâbiînin düşmesi de söz konusu olmaktadır. İşte bu durumda, o tâbiînin cerh-tadîl yönünün araştırılması gerekmektedir. Başka bir tarikle Cüreyy, Süleym oğullarından yaşlı bir zât ile el-Künâse'de görüştüğünü, onun kendisine Rasûlüllah (a.s.)'tan bu hadisi rivâyet ettiğini söylemiştir.⁽⁵²⁾

VI. NAMAZDA SAFLARIN SIK VE DÜZGÜN TUTULMASI

Cemâat halinde namaz kılarken safların düzgün ve sık olması gerektiği, Rasûlüllah (a.s.)'ın buna çok önem verdiği ve saf tutma düzeniyle bizzat ilgilendiği

(48) Hâşiyettî's-Sindî (Nesâî'nin Sünen'i ile birlikte) V, 6.

(49) Münâvî, Feyzu'l-Kadir IV, 290-291.

(50) Tirmizî, "De'avât", 86; Dârimî, "Vüdû", 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned V, 363, 370.

(51) İbn Hacer el-'Askalânî, Takrîbü't-Tehzîb s. 74, 139.

(52) Müsned V, 372. Künâse, Kûfe'de bir yer adıdır. (Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhît, k-n-s md.)

hususunda hadis kitaplarında birçok rivâyet bulunmaktadır.⁽⁵³⁾ Bunlardan sadece "safların düzgün tutulmadığı takdirde kalplerin de birbirinden uzaklaşacağı" konusunda olanlara değinmek istiyoruz.

en-Nu'mân b. Beşîr'in naklettiği bir hadiste, Peygamber (a.s.) namaza durmazdan önce ashâbına doğru geri dönerek üç defa: "Saflarınızı düzeltin" dedikten sonra şöyle buyurmuştur: "Allah'a yemin ederim ki, ya saflarınızı düzeltirsiniz ya da Allah kalplerinizin arasını açar." Hadisi nakleden en-Nu'mân der ki: "Bunun üzerine, her bir kişinin omuzunu arkadaşının omuzuna, dizini arkadaşının dizine, topuğunu arkadaşının topuğuna yapıştırdığını gördüm."⁽⁵⁴⁾

en-Nu'mân b. Beşîr bu konuda ayrıca şu açıklamayı yapmaktadır: Peygamber bir oku düzeltir gibi saflarımızı düzeltirdi. (Bir müddet sonra) nihâyet bizim safları düzgün yapmanın önemini öğrenip anladığımızı zannetti. Bir gün geri döndüğünde ne görsün, birisi göğsünü saftan öne doğru çıkarmış vaziyette duruyor. Bunun üzerine: "Ya saflarınızı düp-düzgün yaparsınız, ya da Allah sizi ihtilâfa düşürür, aranızda ayrılıklar meydana getirir" buyurdu.⁽⁵⁵⁾

el-Berâ' b. Âzib de Peygamber'in safları düzeltmesiyle ilgili olarak şöyle demektedir: "Rasûlullah (a.s.) bir baştan öbür başa saflar arasında dolaşarak, göğüslerimizi ve omuzlarımızı aynı hizâya getirir ve şöyle derdi: "Farklı-farklı durmayın. Aksi takdirde kalpleriniz de farklılaşır (birbirinizden uzak durup soğuk davranırsınız)⁽⁵⁶⁾. Gördüğümüz gibi Peygamber (a.s.) namazda safların düzgün yapılmasını ashâbına bizzat iyice öğreterek, onlara bunun önemini kavratıktan sonra, bu konuda hâlâ ihmâli olanları görünce şiddetli uyarıda bulunma gereği duymuştur. Bu uyarı, safların bozuk olmasından ötürü kalplerin ihtilâfa düşmesidir. Kalplerin ihtilâfa düşmesinden maksat, namaz kılanların birbirlerinden uzaklaşmaları, birbirlerine soğuk davranmaları, hattâ aralarına kin, nefret, buğz ve düşmanlık gibi kötü duyguların girmesidir.

VII. DİNİN KOLAY OLMASI

Buhârî, bir hadisin başında geçen bu cümleyi ve Peygamber (a.s.)'in "Allah'a en sevimli din, hanîflik-kolaylık üzere kurulan dindir" sözünü bâb başlığı olarak kullanmış, sonra "Din kolaylıktır ..." diye başlayan hadisi isnadıyla

(53) Bu hadisler için Concordance'in s-f-f maddesine bakılabilir.

(54) Ebû Dâvûd, "Salât", 93.

(55) Ebû Dâvûd, "Salât", 93.

(56) Ebû Dâvûd, "Salât", 93.

rivâyet etmiştir. Hadisi, metninde küçük farklılıkla yine aynı senetle Nesâî de Sünen'inde tahriç etmiştir.⁽⁵⁷⁾

"Din kolaylıktır" cümlesi, "İslâm dini bizzat kolaylık dinidir" veya "İslâm dini, önceki dinlere nispetle mübâlağalı biçimde kolaylık olarak tanımlanmıştır. Çünkü Allah, önceki ümmetlere yüklediği yükü bu ümmetten kaldırmıştır" şeklinde açıklanmaktadır. "Allah'a en sevimli din ..." ifadesinin de iki anlamı üzerinde durulmaktadır. İlk anlama göre, dinin hasletlerinden en sevimli olan söz konusudur. Çünkü dinin bütün hasletleri sevimidir. Ancak kolay olan hasletler burada 'en sevimli' olarak tavsif edilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in sahîh bir isnatla bir bedevîden naklettiği hadiste Rasûlüllah (a.s.)'ın üç defa "Dininizin en iyisi, kolay olanıdır"⁽⁵⁸⁾ buyurması bu anlama işaret etmektedir.

İkinci anlama göre, bu ifadede geçen "din" cins isimdir, yani tebdil ve neshe uğramadan önce geçmiş şeriatlardır. Cümlenin anlamı da: "Allah'a dinlerin en sevimli hanifliktir" şeklindedir. "Hanîfiyye" terimi, Hz. İbrâhîm'in dini için kullanılır. Kelimenin kök anlamı, meyletmek demek olup, bâtıldan hakka meylettiği için İbrâhîm (a.s.)'e "hanîf" adı verilmiştir. Onun dininde olanlara da ona nispetle hanîf denir. "Semha" kelimesi ise, kolaylık üzere kurulmuş anlamındadır. Nitekim bir âyet-i kerîmede: "O, sizi seçti ve dinde size bir güçlük yükledi. Babanız İbrâhîm'in dîni (ne uyun)" (Hacc 22/78) buyrulmuştur.

Buhârî şartlarına uymadığı için "Allah'a en sevimli din ..." rivâyetini Sahîh'inde isnadıyla değil muallak olarak zikretmiş, el-Edebül-Müfred'inde ise onu muttasıl isnatla nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel ve başka muhaddisler, bu rivâyeti İbn Abbâs'a varan hasen isnatla rivâyet etmişlerdir.⁽⁵⁹⁾

"Din kolaylıktır ..." şeklinde başlayan rivâyetin senedinde geçen râvîlerden Ömer b. Ali, Basralı sika bir râvîdir. Ancak İbn Sa'd, Yahyâ b. Ma'în ve Ahmed b. Hanbel gibi cerh-tadîl âlimleri onu "çok tedlis yapan bir kişi" olarak tanıtmışlardır. Buhârî, müdellis bir râvînin 'an'ane şeklindeki rivâyeti

(57) Buhârî, "İmân", 29; Nesâî, "İmân", 28. Allah'a itaat etme hususunda, cevval zamanlarınızda ve kalbinizin meşgul olmadığı vakitlerde amel yapmakla yardım talep edin. Böylece ibâdetten zevk alır, bıkmazsınız. Tecrübeli bir yolcunun bu vakitlerde yol alıp, aralarda kendini ve hayvanını dinlendirmek suretiyle varacağı yere yorulmadan vardığı gibi, siz de bu şekilde maksadınıza ulaşsınız. Allah'ın kolaylık dilemesi ile ilgili âyetler için bkz. Bakara 2/185, Hacc 22/78, Tegâbün 64/16.

(58) Ahmed b. Hanbel, Müsned V, 32. Aynı muhtevâda diğer bir rivâyet için bkz. a. mlf., a.g.e. V, 69.

(59) İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî I, 86-87.

olmasına rağmen, bu hadisi sahih sayarak kitabına almıştır. Çünkü diğer bir tarikte Ömer b. Ali semâını tasrih etmektedir. Müslim ise bunu Sahîh'inde rivâyet etmemiştir.

"Kim dînî vazifelerde derinleşmeye çalışır ve kolaylığı bırakırsa sonunda âciz kalıp mağlup olur." Bu ifade ile, ibadetleri en güzel şekilde yapmağa çalışma değil, "insanın kendiliğinden yaptığı tatavvu' türü hususlarda bıkkınlığa ve mübâlağaya götürecekt derecedeki ifrat" kastedilmiştir. Öyle ki, bu bıkkınlık ve yorgunluktan dolayı, daha fazîletli ve üzerine farz olan ibâdetlerinde bazı eksikler hattâ bunları yapmama bile görülebilir. Bu hadiste şer'î ruhsatları kabûl etmeye de işâret vardır. Çünkü ruhsat olan bir konuda azîmetle amel etmek müşkülpesentliktir. Su kullanması zararlı olacak kişinin teyemmüm etmeyip suyla abdest alması gibi. Böyle yapması daha sonra kendisi için zarûret hâlinin doğmasına sebep olabilir.⁽⁶⁰⁾

Bu konudaki hadisler, bilhassa gece namazına, oruca ve cihada teşviki ihtiva etmekte olup, bu üç ibâdeti yapacak olanlar için en iyi metodu açıklamaktadır: Onlar âciz duruma düşecek ve bu amelleri hepten terkedecek derecede kendilerini yormamalı, bilâkis yavaş-yavaş ve alıştıra alıştıra bunları belli ölçüde yapmalıdır. Böylece hayatları boyunca hiç bırakmadan bu ibadetlerine devam edebilirler.⁽⁶¹⁾

Hadislerden Kolaylığa Delâlet Eden Misaller

1. İmâmın namazı uzatmaması

a. Ebû Mes'ûd'un naklettiği bir rivâyette şöyle anlatılmaktadır: Bir adam gelerek "Vallâhi Yâ Rasûlallâh, bize namazı uzun kıldırmasından ötürü filâncadan dolayı sabah namazına mescide gitmiyorum" dedi. Ebû Mes'ûd der ki: Rasûlüllah'ı hiç o günkü kadar kızgın bir şekilde nasîhat ederken görmemiştim. O şöyle buyurdu: "Sizlerden insanları nefret ettirenler var. Biriniz imam olup

(60) Ruhsatlar ve azîmetlerle amel etmek, her birine kendi şartları içinde uylunca güzel bir husuttur. Bir rivâyette belirtildiği gibi "Allah koyduğu azîmetlerle amel edilmesini sevdiği gibi, ruhsatlarıyla amel edilmesini de sever" Süyûtî bu hadisin metnini Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine atfen bu şekilde zikretmiştir. Halbuki Müsned'de metin şöyledir: "Allah, kendisine isyan olan şeylerin yapılmasını çirkin görür. Buna karşılık ruhsatları ile amel edilmesini sever." (II, 108) Bu konuda Münâvî şu açıklamayı yapar: "Allah'ın ruhsat ve azîmet durumundaki emri aslında aynıdır. Mesalâ abdest emri, şartları dahilinde teyemmüm emrinden daha evlâ değildir. Yine namazın tam kılınması da, şartları içerisinde kısaltarak kılınmasından daha evlâ değildir O halde ruhsatlar ve azîmetlerle kendi şartları içerisinde amel etmek istenilen güzel bir şeydir. Ancak tek bir konuda ruhsat ve azîmet teâruz ederse, o zaman daha fazîletli olan gözetilir." (Feyzu'l-Kadir II, 292-293)

(61) İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî I, 87-88.

insanlara namaz kıldırırsa uzatmasın. Çünkü cemâat arasında zayıf, yaşlı ve ihtiyaç sahibi olanlar vardır.⁽⁶²⁾ Nesâî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği rivâyette "hasta, zayıf ve yaşlı vardır" şeklinde olup, "zayıf kişi" ile hâmile kadının kastedildiği açıklanmıştır.⁽⁶³⁾

b. Ebû Dâvûd'un Sünen'inde geçen bir rivâyete göre; Muâz (r.a.) Peygamber (a.s.) ile birlikte namaz kıldıktan sonra mahallesine dönerek kabilesine imamlık yapıyordu. Bir gün namazda Bakara sûresini okumaya başlar. Bunun üzerine bir adam cemâatten ayrılarak namazı tek başına kılar. Ona: "ey filanca münâfık oldun" denilir. O kişi sonra Rasûlullah (a.s.)'a gelerek: "Yâ Rasûlallah, Muâz seninle namaz kıldıktan sonra gelip bize imamlık yapıyor. Bizler develerle (tarlalarımıza) su taşıyan bir topluluğuz, beden gücümüzle çalışan kişileriz. Geçen gün Muâz yine bize imam olduğunda namazda Bakara suresini okudu" dedi. Bunun üzerine Peygamber (a.s.) iki defa: "Ey Muâz, sen insanları Rablerinden yüz çevirten birisi mi (olmak istiyorsun) ?! Namazda şu-şu sureleri oku" buyurmuştur.

Râvilerden Ebû'z-Zübeyr, bu surelerin A'lâ ve Leyl sûreleri olarak açıklandığını söylemiş, 'Amr'a bu husus hatırlatıldığında: "Bu şekilde zikrettiğini zannediyorum" demiştir. Ebû Dâvûd'un Sünen'inde geçen sonraki hadiste Peygamber'in şu ifadesi vardır: "Yâ Muâz insanları Rablerinden yüz çevirten (fettân) biri olma. Çünkü arkanda yaşlı, zayıf, ihtiyaç sahibi ve yolcu olanlar da namaz kılmaktadır."⁽⁶⁴⁾

c. İmam Mâlik bir uygulamaya işaret ederek şöyle anlatır: Dâvûd b. el-Husayn, el-A'rec'i şöyle derken dinlemiştir: "Ben aklım ereliden beri insanların Ramazan ayında kâfirlere lânet ettiklerini biliyorum."⁽⁶⁵⁾ İmam sekiz rek'atte Bakara sûresini okurdu. Bu sûre ile on iki rekat namaz kıldırırsa, insanlar onun namazı hafif kıldırıldığını kabul ederlerdi.⁽⁶⁶⁾

d. Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin aynı isnatla rivâyet ettiği bir hadiste Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Bazen uzun kılma niyetiyle namaza duruyorum.

(62) Buhârî, "Ezân", 61.

(63) Nesâî, "İmâmet", 35.

(64) Ebû Dâvûd, "Safât", 124.

(65) Rasûlullah (a.s.), gönderdiği Kurrâ'yı Bi'r-i Ma'ûne'de şehit eden Ri'l ve Zekvân kabilelerine kunût okuyarak beddua etmiştir. İşte, Rasûlullah (a.s.)'a uyararak vitir namazında kunut okumak sûretiyle kâfirlere lânet edilmiş olmaktadır. Kunût'tan ayrı olarak beddua metinleri de bulunmaktadır.

(66) Muvatta', "Ramazân", 6.

Ancak bir çocuğun ağladığını duyunca, annesinin üzülmesini istemediğim için namazı kısa tutuyorum." Nesâî ayrıca Enes (r.a.)'in şu tespitini nakletmiştir: "Peygamber (a.s.) erkânları (rûku, secde gibi) tam olmakla birlikte insanların en kısa namaz kılanıydı."⁽⁶⁷⁾

2. Peygamber (a.s.)'in, ümmetine farz olur endişesiyle bazı amelleri terk etmesi

Ahmed b. Hanbel, "Peygamber (a.s.)'in yapmayı sevdiği halde, ümmeti için kolaylığı gözetmesinden ötürü bazı amelleri terk ettiği" şeklindeki açıklamayı üç ayrı isnatla Hz. işe (r.a.)'den nakletmektedir:

- "Peygamber (a.s.) yapmayı sevdiği bir ameli, insanlar onu sünnet kabul eder de üzerlerine farz olur endişesinden dolayı yani bunu istemediği için terk ederdi. Bu sebepten o, insanlara hafif gelecek farzları severdi."⁽⁶⁸⁾

- "Vallâhi Rasûlüllah hiçbir zaman kuşluk vakti tesbihini yapmamıştır. Halbuki ben, mutlaka onu yapardım", "O, yapmayı sevdiği bir ameli, insanlar kendine tabi olur da üzerlerine farz olur diye korktuğu için terk ederdi. İnsanlara hafif gelecek farzları severdi."⁽⁶⁹⁾

- "Rasûlüllah kuşluk vakti tesbihini yapmazdı. O bir ameli yapmayı sevdiği halde, insanlar sünnet edinir de üzerlerine farz olur korkusundan dolayı terk ederdi. İnsanlara hafif gelecek amelleri severdi."⁽⁷⁰⁾

3. Peygamber (a.s.)'in kolaylaştırıcı olarak gönderilmesi

Bir ara Peygamber (a.s.)'in hanımları kendisinden daha iyi bir yaşantı talep etmişlerdi. O da bir ay veya 29 gün onlardan uzak durmuştu. Bunun üzerine şu iki âyet nâzil oldu: "Ey Peygamber eşlerine söyle: Eğer siz dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size müt'a (boşanma bedeli) vereyim ve sizi güzellikle salayım. Yok siz, Allah'ı, Peygamberini ve Âhret yurdunu istiyorsanız, (biliniz ki) Allah sizden güzel hareket edenlere büyük bir mükâfat hazırlamıştır." (Ahzâb 33/28-29)

Rasûlüllah önce Hz. işe'den başlayarak bu âyeti okuyup ona şöyle dedi: "Yâ Âişe sana bir konu açmak istiyorum. Ama bu hususta aceleci olmamanı isterim. Anne-babanla istişare etmedikçe bir karar verme." Buna karşılık Âişe: "Yâ Rasûlüllah, demek senin hakkında anne-babamla istişare mi

(67) Ebû Dâvûd, "Salât", 123; Nesâî, "İmâmet", 35.

(68) Ahmed b. Hanbel, Müsned VI, 33-34.

(69) Ahmed b. Hanbel, Müsned VI, 86.

(70) Ahmed b. Hanbel, Müsned VI, 168.

edeceğim?! Bilakis Allah'ı, Peygamberini ve Âhiret yurdunu tercih ederim. Fakat senden bu söylediğimi hanımlarından hiç birine haber vermemeni isterim" dedi. Rasûlüllah ise: "Onlardan herhañgi birisi bunu bana soracak olursa mutlaka ona haber veririm. Çünkü Allah, beni, insanlara zorluk çıkarıcı ve onları hataya düşürücü olarak göndermedi. Lâkin Ó, beni kolaylaştırıcı bir öğretici olarak gönderdi"⁽⁷¹⁾ diyerek bu isteği kabul etmemiştir.

Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivâyette şöyle anlatılmaktadır: Yahûdilerden bir adamla bir kadın zina etmişti. Dediler ki: "Bizi şu Peygamber'e götürün. Çünkü o, tahfi (kolaylaştırma) ile gönderilen bir Nebî'dir. Hakkımızda recmden aşığı bir cezâ ile fetva verirse o fetvayı kabul eder ve Allah katında onu delil olarak kullanarak 'Nebîlerinden bir Nebî'nin fetvası...'deriz." Zühri bu hadisle ilgili açıklamasında: "Âlimlerden bize ulaştığına göre Mâide sûresinin 44. âyeti bu kişiler hakkında nâzil olmuştur" demektedir.⁽⁷²⁾

4. Ali (r.a.) sebebiyle müslümanlara kolaylık sağlanması

Hz.Ali der ki: "Rasûlüllah ile özel görüşmeleriniz öncesinde bir sadaka takdim ediniz" (Mücâdele 58/12) meâlindeki âyet nâzil olunca, Peygamber (a.s.) bana: "Ne düşünüyorsun, bir dînâr olur mu?" diye sordu. Hz. Ali "buna güçleri yetmez" diyerek birkaç defa miktarın düşürülmesini sağlamış, nihâyet "bir arpa tanesi olsun" deyince, Peygamber (a.s.): "Tabii, sen de malı çok az olan birisin" buyurmuştur. Bunun üzerine sonraki âyet nâzil olmuştur. Bunları anlatan Ali (r.a.): "Benim sebebimle Allah, bu ümmetin işini kolaylaştırdı, hafifletti" demiştir. Tirmizî, bu hadisi "hasen-garîb bir hadis" diye niteleyerek, "sadece bu tarikle geldiğini biliyoruz" demektedir. Ona göre bir arpa tanesinden kasıt, bu ağırlıktaki altındır.⁽⁷³⁾

5. Cahillere kolaylık gösterip yumuşak davranma

Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadiste, Mescid-i Nebevî'ye gelen bir bedevînin hâdisesi anlatılmaktadır. Bu bedevî "Allah'ın, sadece kendisi ile Muhammed'e rahmet etmesi" için dua edince, Peygamber (a.s.) ona: "Geniş olanı daralttın" buyurarak, Allah'ın rahmeti her şeyi kuşattığı halde bunu daralttığını ve sadece iki kişiye tahsis ettiğini bildirmiştir. Sonra o bedevî, mescidin bir köşesine bevl edince, oradaki sahâbîler kızarak hemen üzerine yürümüşler. Fakat Peygamber onları durdurarak şöyle buyurmuştur: "Sizler,

(71) Müslim, "Talâk", 29; Ahmed b. Hanbel, Müsned III, 328.

(72) Ebû Dâvûd, "Hudûd", 25.

(73) Tirmizî, "Tefsir", sûre 58, 2.

ancak kolaylaştırıcılar olarak gönderildiniz, zorlaştırıcılar olarak değil. Oraya bir kova su döküverin."⁽⁷⁴⁾ Tirmizî ve Nesâî rivâyetlerinde hadisin metninde takdim-tehir vardır. "Bir kova su döküverin" cümlesi önce, diğer cümle sonra zikredilmiştir.⁽⁷⁵⁾

Hadiste "gönderilmiş olma" özelliği, ümmet için mecâzî anlamda kullanılmıştır. Çünkü kolaylaştırıcı olarak gönderilen aslında Peygamber'dir. Ümmet, o hayatta iken ve daha sonra kendisinden tebliğ etme konumunda olduğu için, bu vasıf mecâzen onlar için de kullanılmış olmaktadır. Bu hususta diğer bir izah şöyledir: Rasûlüllah bir görev için bir yere gönderdiği şahıslara hep "kolaylaştırın, zorlaştırmayın" diye emrederdi. İşte bu yüzden hadiste de böyle söylenmiş olabilir. Bu durumda, gönderme fiili Peygamber'e âittir. Sindi ise hadisi, "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz ..." (Âl-i İmrân 3/110) âyeti ile bağlantılı görerek, "çkarılmış olma, ba's yani gönderilme menzilesindedir" demiştir.⁽⁷⁶⁾

Bu hadiste, Peygamber (a.s.)'in engin merhametini, hoşgörüsünü ve güzel ahlâkını görmekteyiz. Onu örnek alarak, câhil olan/bilmeyen birisine, öğrenmemekte inat etmediği sürece, yumuşak davranmalı, sertlik göstermemeli, gerekli olan hususları en uygun ve kolay bir yöntemle öğretmeye çalışmalıdır.

6. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Mu'âz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmeleri

Peygamber (a.s.), Vedâ Haccı'ndan önce bu iki sahâbîyi insanları İslâm'a davet etmek üzere Yemen'e gönderirken: "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin" şeklinde nasihat etmiştir. O zaman Yemen iki bölgeden oluşuyormuş. Peygamber bunlardan her birini bir bölgeye göndermiştir.⁽⁷⁷⁾ Ebû Mûsâ ile Mu'âz'dan her biri kendi bölgesinde dolaşırken

(74) Buhârî, "Vüdû", 58; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 136; Tirmizî, "Tahâret", 112; Nesâî, "Tahâret", 45.

(75) Bu hadiste "kova" anlamına gelen üç kelime kullanılmıştır. Secl, zenûb ve delv. Secl ve zenûb, büyük kova (ed-delvül-kebîre) demektir. Metinde "ev" atıf harfi ile secl ve zenûb'un ikisinin birden zikredilmesi, "mürâdif kelimelerin kullanılması" şeklinde açıklanmıştır. Buradaki "ev" harfi, râvînin şüphesini veya muhayyerliği ifade edebilir. Aynı, bunun râvînin şüphesinden kaynaklandığı görüşünü benimseyerek, Ebtü'l-Feth el-Kuşeyrî'den "manen rivâyet câiz olsa da, râvîlerin lâfızlara uygun düşmesi için ikisini birden zikrettikleri" şeklindeki açıklamayı nakletmiştir. Yani râvî, Peygamber (a.s.)'in hangisini kullandığında şüpheye düştüğü için ikisini birden zikretmeyi uygun bulmuştur. (İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî I, 279; 'Aynî, 'Umdetü'l-Kârî III, 127)

(76) İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî I, 279; Nesâî, es-Sünen I, 49 (Süyûtî ve Sindi hâşiyesinden)

arkadaşının bölgesine yakın yere varınca onu ziyaret eder, bu şekilde zaman-zaman karşılıklı görüş alış-verişinde bulunurlarmış.

Ebû Mûsâ ile Mu'âz Yemen'e gönderilirken kendilerine Peygamber'in "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin" şeklinde nasihatının geçtiği rivâyetler, Sa'îd b. Ebî Bürde > Ebû Bürde > Ebû Mûsâ el-Eş'arî kanalıyla aktarılmıştır. Bu konudaki rivâyetleri Buhârî altı, Müslim ise üç tarikle bize sunmaktadır.⁽⁷⁸⁾

Ebû Bürde künyesi ile meşhur olan kişi Ebû Mûsâ'nın oğludur. Adının 'Âmir veya el-Hâris olduğu söylenmiş. İbn Sa'd onu, 'Âmir b. Abdullah b. Kays olarak tanıtmıştır. Abdullah b. Kays, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin adıdır. Ebû Bürde sika bir râvî olup h. 104'te vefat etmiştir. Kendisinden oğulları Sa'îd, Bilâl ve Abdullah ile torunu Ebû Bürde (Yezîd b. Abdullah)'nin hadis rivâyet ettiği bilinmektedir.⁽⁷⁹⁾

Rivâyetin bazı tarîklerinde nasihatın sonunda "tetâve'â" emri de geçmektedir. Yani "hüküm verirken birbirinize muvâfakat edin, ihtilâfa düşmeyin" demektir. Çünkü onların ihtilâfa düşmesi, ikisine tâbî olanların da ihtilâfa düşerek birbirlerine düşman olmalarına, hattâ kavga etmelerine bile sebep olabilecektir. İhtilâf halinde müracaat edilecek merci, bir âyet-i kerimede açıklandığı gibi (Nisâ 4/59) Allah'ın kitabı ve Rasûlünün sünnetidir.⁽⁸⁰⁾

Bu hadisin nasihat cümleleri Müslim'in Sahîh'inde şu şekilde geçmektedir:

- "Müjdeleyin ve kolaylaştırın. Öğretin ve nefret ettirmeyin. (Uyumlu olun)."

- "İnsanları davet edin. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin. Kolaylaştırın, zorlaştırmayın"

Dârakutnî, bu hadisin Müslim'in Sahîhi'ndeki tarîklerinden Muhammed b. 'Abbâd > Süfyân b. 'Uyeyne > 'Amr b. Dînâr > tarîkini kusurlu bulmuştur. Çünkü bu rivâyetin 'Amr b. Dînâr'dan nakledilmesi doğru değildir. Bu hususta Muhammed b. 'Abbâd'ın rivâyetine mütâbî bir rivâyet yoktur. Süfyân b. 'Uyeyne

(77) Mu'âz'ın bölgesi, Nücûd ve yukarı tarafları; Ebû Mûsâ'nın bölgesi de Tehâim ve aşağı taraflarıdır. (İbn Hacer; Fethu'l-Bârî XIII, 143)

(78) Buhârî, "Megâzî", 60; Müslim, "Eşribe", 70-71.

(79) İbn Sa'd, K. et-Tabakâtü'l-Kebîr VI, 268; İbn Hacer el-'Askalânî, Tehzîbü't-Tehzîb IV, 484-485.

(80) İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî XIII, 143.

> Mis'ar kanalıyla rivâyet edilmişse de, bu da sâbit değildir. Buhârî, bunu, İbn 'Uyeyne rivâyetleri arasında tahriç etmemiştir.⁽⁸¹⁾ Rivâyet, aslında Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri ile diğer hadis kitaplarında bu senetten başka sahih senetlerle Ebû Mûsâ'ya ulaşmaktadır. Müslim, şâhid ve mütâbî' kısmında verdiği bu rivâyeti, belki de illetini açıklamak için zikretmiştir.

Dârimî, Abdullah b. Ömer'e ulaşan isnatla onun şöyle anlattığını nakletmektedir: "Rasûlüllah (a.s.) Mu'âz b. Cebel ile Ebû Mûsâ'yı Yemen'e gönderirken onlara şöyle dedi: 'Birbirinize destek olun, uyumlu olun (ihtilâfa düşmeyin). Kolaylaştırın, zorlaştırmayın.' Yemen'e varınca Mu'âz insanlara hutbe îrâd ederek, onları İslâm'a teşvik etti ..."⁽⁸²⁾

Bu hadiste uyumlu olmaya teşvik vardır. Çünkü uyumlu olmak; birbirini sevmeyi, ülfeti ve hak üzerine yardımlaşmayı devamlı kılar. Bölgeleri ayrı olduğu halde, Peygamber (a.s.)'in "uyumlu olun, ihtilâfa düşmeyin" tavsiyesi, "birlikte karar vermeleri gereken bir mesele ortaya çıktığı takdirde ihtilâfa düşmemeleri" şeklinde anlaşılır. Bu hadiste konumuzla ilgili mesaj gayet açıktır. Dinimizde, işlerin kolaylaştırılması ve halka yumuşak muâmele eşastır. İnsanlara imanı sevdirmeye çalışmalıdır. Özellikle yeni müslüman olanlar ile bülûğ çağına basan çocuklar başta olmak üzere, imanın insanların kalplerine tam olarak yerleşmesi ve ibadetlere alışmaları için onlara kolaylık gösterip yumuşak davranmalıdır. Kalplerin nefretini celb edecek sert ve şiddetli davranışlar terk edilmelidir. Ferdin kendini çok ibâdet yapmaya alıştırması da bu şekilde tedricî metotla olmalı. Belli bir müddet bir derecede devam ettikten sonra, artıra-artıra dayanabileceği miktara ulaşmalı. İleride âciz kalması muhtemel şeyleri kendine yüklememeli, devam ettirebileceği kadarıyla yetinmelidir.⁽⁸³⁾

VIII. PEYGAMBER (A.S.)'İN EN İYİ BİR ÖĞRETİCİ OLMASI

Rasûlüllah hakkındaki bu değerlendirmeyi Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî başından geçen bir olay üzerine dile getirmiştir. O, bir hatırasını naklederken Peygamber (a.s.) için: "Ne ondan önce, ne de ondan sonra kendisinden daha iyi bir öğretici görmedim"⁽⁸⁴⁾

(81) Dârakutnî, el-İlzâmât ve't-Tetebbu' s. 203-204; Nevevî, Şerhu Sahîhi Müslim XIII, 249.

(82) Dârimî, "Mukaddime", 24.

(83) İbn Hacer el-'Akalânî, Fethu'l-Bârî XIII, 143.

(84) Hadis için bkz. Müslim, "Mesacid", 33; Ebu Davud, "Salat", 167; Nesai, "Sehv", 20; Darimi, "Salat", 177; Ahmed b. Hanbel, Mûsne'd V, 447-449.

Muâviye b. el-Hakem başından geçen bu hadiseyi ve Peygamber'den öğrendiği hususları şöyle anlatır: "Rasûlüllah'a geldiğim zaman İslamın gereklerinden bir kısmını öğrenmiştim. Öğrendiklerim arasında onun: Hapşırıldığın zaman Allah'a hamdet. Birisi hapşırır da Allah'a hamdederse, ona 'Allah sana rahmet etsin' de, tavsiyesi de vardı. Bir gün Rasûlüllah ile namaz kılarken birisi hapşırıp Allah'a hamdetti. Ben de yüksek sesle 'Allah sana rahmet etsin' dedim. Bunun üzerine cemaatta bulunanların öfkeli bir şekilde göz uçları ile bana baktıklarını farkettim. Nihayet bu bakışlardan sıkılarak 'Bana niçin öyle öfkeli-öfkeli bakıyorsunuz' dediğim de, 'Sübhânallah' diye karşılık verdiler. Rasûlüllah namazı bitirince 'Konuşan kimdi?' diye sordular. 'İşte şu bedevi' denildi. Bunun üzerine beni yanına çağırarak: 'Namaz ibadeti, ancak Kur'ân okumak ve Allah'ı zikir içindir. Namazda iken işin sadece bu olsun' buyurdu. Asla Rasûlüllah'tan daha yumuşak hiçbir öğretici görmedim."⁽⁸⁵⁾

Muâviye b. el-Hakem, Peygamber'in kendisini azarlamadığını, dövmediğini ve kötü söz söylemediğini ifade ederek, sadece 'namaz kılarken dünya kelamı konuşmanın uygun olmayacağını, çünkü bu ibadetin tesbîh, tekbîr ve Kur'an okumak için olduğunu' hatırlattığını söylemiştir. O, daha sonra, yeni müslüman olan bir topluluk olduklarını belirterek, cahiliyette yapılan bazı uygulamaları söz konusu etmiş ve onlar hakkında Peygamber'den bilgi almıştır. Son olarak, bir keffârete mukâbil azad etmek istediği cariyesi hususunda onunla istişare etmiştir. Bunlar, belki de üç ayrı rivayettir. Muaviye b. el-Hakem Rasûlüllah'tan bellediği üç hadisi rivayet etmiştir: 1. Cahiliyet dönemindeki bazı uygulamaları sorması 2. Cariyesini azad etme hususunda istişare etmesi 3. Peygamber ile birlikte kıldığı bir namazdan bahsetmesi.⁽⁸⁶⁾

İbn Mace'nin Abdullah b. 'Amr'dan naklettiği bir rivayete göre; Rasûlüllah (a.s.) bir gün odalarının birinden çıkıp Mescid'e girdiklerinde oradakilerin iki halkada toplandıklarını görmüşler. Halkanın birindekiler Kur'ân okuyor ve Allah'a dua ediyorlar. Diğer halkadakiler ise (ilim) öğreniyor ve öğretiyorlar. Peygamber (a.s.) bunun üzerine: "Her iki grup da hayır üzere: Bunlar Kur'ân okuyor ve Allah'a dua ediyorlar. Allah dilerse onlara (istediklerini) verir, dilerse de mahrum bırakır. Şunlar da öğreniyor ve öğretiyorlar. Ben de zaten bir öğretici olarak gönderildim" buyurarak, onların halkasına oturmuştur. Bu rivayetin isnadı zayıftır. Çünkü Dâver b. ez-Zibrikân, Bekr b. Huneys ve Abdurrahman b. Ziyâd zayıf ravilerdir.⁽⁸⁷⁾

(85) Ebu Davud, "Salat", 167. (931 no'lu hadis)

(86) Ahmed b. Hanbel, Müsned V, 448.

IX. MÜSLÜMANLARIN ÖNCEKİ MİLLETLERİN ÂKİBETİNE DÜŞMESİ

Hadis kaynaklarında müslümanların önceki milletleri takip edeceği, onların yakalandıkları bir takım toplumsal hastalıklara müslümanların da yakalanacağı ve kıyâmete yakın zamanda büyük bir kargaşa ortamının zuhur ederek katliamların yaşanacağı hususlarını haber veren rivâyetler vardır. Burada onlardan bir kısmı üzerinde durmak istiyoruz.

1. Ebû Sa'îd el-Hudrî (r.a.)'nin anlattığına göre Rasûlüllah (a.s.): "Sizler mutlaka öncekilerin yollarına uyacaksınız, karış-karış, zira-zira. Öyle ki onlar bir keler deliğine girseler (dahi) siz de onları takip edecesiniz" buyurdu. "Ya Rasûlallah, onlar Yahudiler ile Hristiyanlar mı?" dedik. "Başka kim olacak ya!" buyurdular.⁽⁸⁸⁾

"Keler deliği" ifadesi, temsîlî anlatım için kullanılmış olup, önceki milletlere uyma konusunda çok aşırı gidileceğini belirtmektedir. Yani "onlar hiç olmayacak bir şeyi yapmaya kalkışsalar, siz de bu hususta onlara tabi olacaksınız" demektir. "Tabi olma", inanç yönünden değil, "günah işleme ve çeşitli fırkalara bölünerek birbirinin aleyhinde olma" şeklinde anlaşılır.

Müzenî'nin bildirdiğine göre bu hadis, Sahih-i Müslim'de senesinde inkitâ olan 14 hadisin sonuncusudur. Çünkü Müslim ikinci tarikte bu hadisi *haddesenâ 'iddetün min ashâbînâ* ifadesiyle nakletmiştir. Kâdî İyâz'a göre bu ifadeden dolayı isnada maktû' denilmesinin hiç bir önemi yoktur. Zira bu ifade hadisçilere göre sadece "meçhûl râvînin rivâyeti" konusu içinde değerlendirilir. Maktû' (= munkatı') terimi ise, senetteki râvîlerden birinin hafzedilmesi için kullanılmaktadır. Ayrıca Müslim, bu hadisin metnini birinci tarikte sahih-muttasıl olarak rivâyet etmiştir. İkinci tariki ise sadece mütâbaat gayesi ile zikretmiştir. Konunun asıl hadislerinde hoş görülmecek bazı kusurlara mütâbaat hadislerinde göz yumulduğu da bilinen bir husustur. Kaldı ki Sahih'i bizzat Müslim'den rivâyet eden Ebû İshâk, bir çok nüshada kendi isnadıyla hadisi bu ikinci tarikten de muttasıl olarak rivâyet etmiştir. Bu, Ebû İshâk'ın Sahih'e yaptığı ilâvelerinden ve âlî isnadından sayılmaktadır.⁽⁸⁹⁾

(87) İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

(88) Buhârî, "Enbiyâ". 50; Müslim, "İlim", 6. Hadisi aşağı-yukarı aynı metinle fakat değişik bir isnatla Ebû Hüreyre'den İbn Mâce ("Fiten", 17) ile Ahmed b. Hanbel (II, 527) de rivâyet etmiştir. Bûsîrî bu hadisin isnadının sahih, ricâlinin sika olduğunu söylemiştir. Bu Ebû Hüreyre rivâyeti için ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned II, 327, 336, 450, 511.

(89) Nevevî, Şerhu Sahihî Müslim XVI, 336; İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî VI, 360.

Ahmed b. Hanbel'in, Zeyd b. Eslem > 'an racül > 'an Ebî Sa'îd el-Hudrî isnadıyla naklettiği metin ise: "Mutlaka Benî İsrâîl'in yoluna uyacaksınız, karış-karış, zira-zira. Öyle ki Benî İsrâîl'den biri bir keler deliğine girecek olsa, bunda dahi mutlaka onlara/ona uymaya çalışacaksınız" şeklindedir.⁽⁹⁰⁾ Böylece bu rivâyetin senedinde 'Atâ' b. Yesâr "bir adam" şeklinde müphem olarak anılmış, metinde de "sizden öncekilerin yolu" yerine "Benî İsrâîl'in yolu" denilmiştir. Bu tür değişiklikleri, Buhârî ile Müslim'in rivâyetleri karşısında, râvîlerden birinin tasarrufu olarak açıklamamız mümkündür.

İbn Ebî Zi'b > Sa'îd el-Makburî > Ebû Hüreyre kanalıyla nakledilen rivâyette ise Peygamber (a.s.): "Ümmetim, karış-karış, zirâ'-zirâ' kendinden önceki asırlarda yaşamış olan milletlerin yolundan gitmedikçe kıyâmet kopmaz" demiştir. "Yâ Rasûlallah, Fars ve Rum milletleri gibi mi?" denilince, "Onlardan başka kim olacak ki!" buyurmuşlardır.⁽⁹¹⁾ Burada Hz. Peygamber'in kendi zamanında meşhur ve büyük iki devleti (Fars ve Bizans) örnek olarak zikrettiği söylenebilir. "Onlardan başka kim olacak ki" buyurması, bu iki devletin o zaman dünyanın büyük devletleri olması, kalabalık bir nüfusa ve geniş sınırlara sahip olmaları sebebiyle olsa gerektir. Önceki rivâyette müslümanların tabi olacağı önceki milletler "Yahûdiler ile Hristiyanlar" olarak açıklanmıştı. Bu rivâyette ise "Fars (İran) ve Rum (Bizans)" milletlerinin zikredildiğini görmekteyiz. Konu aynı olmakla birlikte iki rivâyetin sahâbî râvîsi farklıdır: Ebû Sa'îd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre. Şayet Peygamber (a.s.) bu iki sözü ayrı-ayrı söylemişse bu durum şu şekilde îzâh edilir: O, ya kendi zamanında dünyaya bu iki devlet hükmettiği için onları ayrıca belirtmeyi uygun görmüş veya yönetim ve siyâset açısından bu iki devlete, dinî konularda ise Yahûdiler ile Hristiyanlara uymayı kastetmiştir.⁽⁹²⁾

(90) Ahmed b. Hanbel, Müsned III, 94 Makrizî, "en-Nizâ' ve't-tehâsum fîmâ beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim" adlı risâlesinde müslüman ümmeti ile Benî İsrâîl arasındaki benzerliğin yönetim açısından olduğunu iddia ederek, uzun uzun bunu açıklamaya çalışmıştır (İdeolojik Tarih Okunmaları, Haz: İrfan Aycan - Mahfuz Söylemez, s. 207-210, Ankara Okulu yay. 12, Ankara 1998)

(91) Buhârî, "İ'tisâm", 14; Ahmed b. Hanbel, Müsned II, 325.

(92) İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî XIII, 254-256.

2. Ebû Hüreyre (r.a.)'den nakledilen bir hadiste Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Herc çoğalmadıkça kıyâmet kopmaz." "Herc nedir Yâ Rasûlallah?" diye sorduklarında, "Katliam, katliam"⁽⁹³⁾ şeklinde cevap vermişlerdir.

Bu hadiste "herc" kelimesini "katliam" şeklinde açıklayan bizzat Peygamber (a.s.)'dir. Diğer rivâyetlerde ise bu şekildeki açıklama sahâbilerin sözü olarak nakledilmiş ve herc kelimesinin köken olarak Habeşçe bir kelime olduğu belirtilmiştir. İbn Hacer'e göre bu durum bir problem teşkil etmez. Çünkü her ne kadar bazı rivâyetlerde "Herc nedir diye sorulduğunda elini sallayarak işaretle anlattı, sanki katliamı kastediyordu", Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den de "Habeşçe'de herc öldürme demektir" şeklinde açıklamalar bulunuyorsa da, bunlar şu şekilde birleştirilebilir: Peygamber (a.s.) hem işaretle, hem de sözle herc'in ne anlama geldiğini açıklamışlar. Râvîlerden bir kısmı işaretli, bir kısmı ise hem sözlü hem de işaretli açıklamayı akıllarında tuttukları için bu şekilde farklı rivâyetler ortaya çıkmıştır.⁽⁹⁴⁾

Yine Ebû Hüreyre'den nakledilen diğer bir rivâyette herc'in anlamının daha iyi açıklandığını görmekteyiz. Bu rivâyete göre Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah'a yemin ederim ki, öyle bir zaman gelmeyince dünyanın sonu olmayacaktır. O zamanda öldüren neden öldürdüğünü, öldürülen de neden öldürüldüğünü bilmeyecektir." "Bu nasıl olur?" denildiğinde, "Herc. Öldüren de, öldürülen de Cehennemdedir" demişlerdir.⁽⁹⁵⁾

Huzeyfe (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (a.s.)'a kıyâmet (in ne zaman kopacağı) sorulmuş, bunun üzerine şöyle buyurmuştur: "Onun bilgisi sadece Rabbimin katındadır. Onu tam zamanında açığa çıkaracak olan yalnız O'dur."⁽⁹⁶⁾ Lâkin ben size onun alâmetlerini ve öncesinde olacak şeyleri haber vereyim: Kıyâmetten önce bir fitne (kopacak) ve herc olacak." Dediler ki: "Yâ Rasûlallah, fitneyi anladık (onu biliyoruz). Ama herc nedir?" Buyurdu ki: "Habeşçe'de öldürme demektir. İnsanlar arasına düşmanlık (tohumları) atılır. Öyle ki, neredeyse hiç kimse diğerini tanımaz hale gelir."⁽⁹⁷⁾

3. Müslim'in naklettiği hadiste müslümanlar tenâfüs, hased, tedâbür ve tebâğuz gibi kötü huylar konusunda uyarılmaktadır. Bir şeyi elde etmek için yarış etme, başkasının ona sahip olmasını istememek anlamına gelen tenâfüs,

(93) Müslim, "Fiten", 18. Ayrıca bkz. Buhari, "İstiska", 27, "Edeb", 39, "Fiten", 5, 25; Müslim, "İlim", 11-12.

(94) İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî XIII, 11.

(95) Müslim, "Fiten", 56.

hasedin ilk basamağıdır. Hased, bir kişinin sahip olduğu nimetlerin elinden çıkmasını istemektir. Tedâbüür, birbiriyle alâkayı/görüşmeyi kesme anlamına gelir. Daha sonra gelen tebâğuz ise birbirine kin ve nefret duyma halini ifade eder. Böylece bu kötü huylar hadiste küçükten büyüğe doğru sıralanmış olmaktadır.⁽⁹⁸⁾

Tirmizî'nin ez-Zübeyr b. el-'Avvâm (r.a.)'dan rivâyet ettiği hadise göre Peygamber (a.s) şöyle buyurmuştur: "Önceki milletlerin hastalığı olan hased ve buğzetme huyu gizliden gizliye size de sirayet edecek. Buğzetme kazıyıcı (özelliği olan bir huy) dur. Saçı kazır demiyorum, lâkin dini kazır (kökünden yok eder).."⁽⁹⁹⁾

Senetteki râvîlerden Zübeyr'in Mevlâ'sının kim olduğu bilinmemektedir. Ahmed b. Hanbel bu hadisi Ya'îş b. el-Velîd > ez-Zübeyr ve Ya'îş > Mevlâ li li'z-Zübeyr > ez-Zübeyr tarikleri ile iki şekilde tahric etmiştir.⁽¹⁰⁰⁾ Buna göre Ya'îş, hadisi Zübeyr'den hem direkt olarak, hem de Mevlâ'sı vasıtasıyla nakletmiş oluyor.

Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs (r.a.)'tan nakledilen hadiste Rasûlullah (a.s.): "Fars ve Rum diyarının hazinelerine sahip olunca, acaba nasıl bir millet haline geleceksiniz!" buyurdu. Abdurrahmân b. 'Avf: "Allah'ın bize emrettiği şekilde hükmederiz" deyince, Peygamber (a.s.): "Veya bundan başka. (Belki de) yarış edersiniz, sonra birbirinize hased edersiniz, sonra birbirinize sırt çevirirsiniz, sonra birbirinize düşman kesilirsiniz. Daha sonra da muhâcirlerin evlerine giderek onları birbirine karşı kıskırtırsınız" buyurdu.⁽¹⁰¹⁾

(96) Bu iki cümlenin alındığı âyet için bkz. A'râf 7/187.

(97) Ahmed b. Hanbel, Müsned V, 389. Hadis kaynaklarında kıyâmet alâmetlerinin sayıldığı bir çok rivâyet bulunmaktadır. Bu alâmetler arasında genellikle "herc" in de zikredildiğini görmekteyiz. Dinin korunmasını istediği beş şey, kıyâmete yakın dumura uğrayacaktır. Âlimlerin birer-birer ölmesi sonucunda ilmin ortadan kalkmasıyla insanlar din bilgileri yönünden tam bir cehâlet içine düşecekler. İçki içmenin yaygınlaşması ile akıllar zarar görecektir. Zina ve fuhşun artmasıyla nesepler bozulacak. Fitneler ve katliamlar ile de mal ve can güvenliği ortadan kalkacaktır. (İbn Hacer, Fethu'l-Bârî I, 163) Kıyâmet alâmetleri ile ilgili hadislerden bir kaçını için bkz. Buhârî, "İlim" 24, "Edeb" 39, "Fiten" 25, "İstiskâ" 27; Müslim, "İmân", 10-12.

(98) Müslim, "Zühd", 4, 7; Nevevî, Şerhu Sahîhi Müslim XVIII, 129.

(99) Tirmizî, "Sfatî'l-Kıyâme", 56; Mübârekpûrî, Tuhfetü'l-Ahvezi VII, 179-180. Ebü'd-Derda (r.a.)'dan nakledilen bir hadiste Rasûlullah: "Size (nafile) oruç, namaz ve sadaka derecesinden daha kıymetli olan şeyi haber vereyim mi? buyurmuşlar. "Evet, Ya Rasûlullah" dediklerinde, "İnsanların arasını düzeltmektir. Onların arasını bozmak ise kazıyıcıdır (dini kökünden kazır)" buyurmuşlardır. (Ebu Davud, "Edeb", 50; Tirmizî, "Sfatî'l-Kıyâme", 56; Ahmed b. Hanbel, Müsned VI, 445) Tirmizî, sahih bir hadis olduğunu söylemiştir.

(100) Ahmed b. Hanbel, Müsned I, 165.

Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadiste Peygamber (a.s.): "Ümmetim (önceki) ümmetlerin hastalığına yakalanacak" buyurunca, oradakiler: "Yâ Rasûlallah, o ümmetlerin hastalığı nedir?" diye sormuşlar. Bunun üzerine Peygamber (a.s.) şunları saymıştır: "Nankörlük, şımarıklık ve azgınlık, hasep-neseple övünme, dünyalık için birbirine düşman olma, birbirine buğzetme, birbirini çekememe ve nihâyet her hususta haddi aşma hâlinin yayılması. (Arkasından da sebebi ve mâhiyeti bilinmeyen bir çarpışma olur)"⁽¹⁰²⁾ Hâkim bu hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiş, Zehebî de onun bu hükmünü kabul etmiştir.

İbn Ebî Hâtim babası Ebû Hâtim er-Râzî'ye bu hadisi sormuş. O, senetteki râvîlerden Ebû Sa'îd el-Ğifârî'den dolayı bunu illetli bir hadis saymıştır.⁽¹⁰³⁾ Heysemî, "Senedinde Ebû Sa'îd el-Ğifârî var. Humeyd b. Hâni'den başka ondan hadis rivâyet eden olmamıştır" diyerek, diğer râvîlerin sika sayıldıklarını bildirmiştir.⁽¹⁰⁴⁾ Künyesi Ebû Sa'd şeklinde de söylenen bu kişi, "Mevlâ Benî Ğifâr" olarak tanınır. Mısırlı râvîler ve muhaddisler için "Târihu Mısr" isimli kitabı olan İbn Yûnus, bu şahıstan Humeyd b. Hâni'den başka Hallâd b. Süleyman el-Hadramî'nin de rivâyet naklettiğini açıklamıştır.⁽¹⁰⁵⁾ Böylece o, kendisinden iki kişi rivâyet ettiği için meçhul bir râvî olmaktan kurtulmuş olmaktadır.

X. AKIL KONUSUNDAKİ HADİSLER

Hadisçilere göre akıl konusundaki hadislerin hemen hepsi uydurmadır.⁽¹⁰⁶⁾ Bağdad'lı âlimlerden Ebû Süleymân Dâvûd b. el-Muhabber (206/821) akıl konusundaki hadisleri topladığı bir kitap yazmış, ondan sonra âlimler bu kitapta geçen hadisleri nakletmişlerdir. Halbuki bu kitapta bulunan hadislerin hepsi mevzû' olup, hiç biri hadis olarak sabit değildir.⁽¹⁰⁷⁾

Cerh-tadil âlimlerinin çoğuna göre Dâvûd zayıf bir râvîdir. Hatta bir kısmı onu yalancı, hadis uydurucusu gibi ağır ifadelerle tenkit etmektedir. Onun hakkında Abbâs ed-Dûrî'nin Yahyâ b. Ma'in'den naklettiği şu

(101) İbn Mâce, "Fiten", 18.

(102) el-Hâkim en-Neysâbü'rî, el-Müstedrek IV, 168. Hadisin son cümlesi, matbu olan Müstedrek'te yoktur. Ayrıca "teşâhun" kelimesi de hatalı olarak "tenâcüş" şeklinde geçmektedir.

(103) İbn Ebî Hâtim, 'İlclü'l-Hadis II, 340.

(104) Münâvî, Feyzu'l-Kadir IV, 126.

(105) İbn Hacer el-'Askalânî, Ta'cîlü'l-Menfe'a s. 552-553.

(106) İbn Kayyim el-Cevziyye, Nakdü'l-Menkûl s. 60-61; Aliyyü'l-Kârî, el-Esrâru'l-Merfû'a s. 421-422.

değerlendirme dikkat çekicidir: "Önceleri Hadis ilmiyle meşgul birisi olarak biliniyordu. Sonra bu ilmi bırakarak Mutezile'den olan bir grupla arkadaşlık etmeye başladı. Kendisi sika olduğu halde, işte onlar onu bozdu." Dâvûd'un akıl konusundaki hadisleri topladığı kitabı hakkında Dârakutnî şu açıklamayı yapar: "Akıl kitabını aslında önce Meysere b. Abdürabbih telif ettiği halde, sonra Dâvûd bu kitabı çalarak Meysere'nin isnatları yerine başka isnatlar uydurup kitabı kendine nispet etmiştir." Dârakutnî'ye göre Davud'dan sonra Abdülaziz b. Ebî Recâ ile Süleyman b. İsâ es-Sicî de bu kitabı çalarak kendilerine nispet etmişlerdir.⁽¹⁰⁸⁾

el-Hâris b. Ebî Üsâme Müsned'ine Dâvûd b. el-Muhabber'in Kitâbu'l-'Akl'ında geçen hadisleri almıştır. İbn Hacer de bu hadislerden bir kısmını el-Metâlibü'l-Âliye'de (III,13-23) Hâris'in Müsned'inden nakletmektedir. Burada onlardan bazılarına yer vermek istiyoruz.

Mu'âviye b. Kurra'dan Hz. Peygamber'in sözü olarak aktarılan bir hadiste "İnsanlar iyi işler yaparlar. Ecirleri ise onlara ancak akıllarının miktarınca verilir" buyrulmuştur. Bu hadiste zayıflık bulunmaktadır.⁽¹⁰⁹⁾ Deylemî bunu "İnsanlar akılları miktarınca iyi iş yaparlar", Ebü's-Şeyh ise "İnsanlar iyi işler yaparlar ve ancak akılları miktarınca karşılık alırlar" şeklinde rivâyet etmiştir.⁽¹¹⁰⁾ Görüldüğü gibi İbn Hacer'in naklettiği metin Ebu's-Şeyh'in rivâyetiyle hemen hemen aynıdır. Deylemî'nin verdiği metin ise biraz farklıdır. Ahmed b. Hanbel ile Dârakutnî, bu hadisin râvîlerinden Huleyd b. Da'lec'i zayıf saymıştır.⁽¹¹¹⁾

Abdullah b. Ömer'den merfû' olarak nakledilen şu rivâyet de buna benzer: "Bir kişi cihad edenlerden, namaz kılanlardan, oruç tutanlardan, zekat verenlerden, hacc ve umre yapanlardan ve emr-i ma'rûf nehy-i münker vazifesini ifa edenlerden olur. Ancak, Kıyâmet gününde sadece aklının miktarınca karşılık görür." Ebû Hâtim, râvîlerinden Mûsâ b. A'yen ile 'Ubeydullah b. Amr'ın arkadaş olduklarını, birbirinden hadis yazdıklarını belirterek, bunun asılsız bâtil bir rivâyet olduğunu söylemiştir.⁽¹¹²⁾

(107) İbn Hacer el-'Askalânî, el-Metâlibü'l-liye III, 13.

(108) Zehebî, Mîzânü'l-İtidâl II, 20. İbn Mâce, memleketi Kazvîn'in fazileti hakkında senesinde bu Dâvûd'un geçtiği mevzu bir hadisi Sünen'ine ("Cihad", 11) alarak kitabının değerini düşürmüştür.

(109) İbn Hacer, el-Metâlibü'l-liye III, 12-13.

(110) Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ' II, 327.

(111) Süyûtî, el-Leâliü'l-Masnû'a I, 126.

Bu hadisin farklı iki tarihinde şu ilave vardır: "Bir kişinin müslümanlığı, aklının sağlamlığını bilmedikçe hoşunuza gitmesin." Bu ilavenin yer aldığı tarihlerde de yine zayıf râvilerden Mansûr b. Şukayr (Suğayr da denir) ile İshâk b. Abdullah b. Ebî Ferve bulunmakta ve hadis Abdullah b. Ömer'den nakledilmektedir.⁽¹¹³⁾

"Kişinin kâmil bir insan olmasının ölçüsü aklıdır. Aklı olmayanın dini de yoktur" meâlinde Câbir (r.a.)'den nakledilen bir hadis vardır.⁽¹¹⁴⁾ Münâvî, Süyûtî'nin bu hadisin illetini zikretmeden onu Beyhaki'nin rivayet ettiğini söylemesini tenkit etmektedir. Çünkü Beyhaki onun illetini açıklamıştır. Buna göre, bu rivayetin senedinde yalancılıkla itham edilen bir kişi olan Hâmid b. Âdem vardır ve o bu haberi rivayette tek kalmıştır. Süyûtî, kitabının başka bir yerinde "Kişinin dini aklıdır, akli olmayanın dini de yoktur" şeklinde bir rivayet zikrederek, sonuna zayıf rumuzu koymuştur. Bu iki rivayetin aslında aynı rivayet olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Münâvî burada hadisin sıhhati hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Halbuki önceki rivayet hakkındaki tenkidi burada da yapması gerekirdi. O sadece bu rivayetin yorumu ile ilgili olarak şöyle demektedir: "Akıllı insan demek, Allah'ın emrini-nēhyini kavrayan, emrettiklerini yapan, yasaklarından kaçınan demektir. İşte aklın göstergesi budur. Şekil olarak yapılan ibâdet bazen âdet halini alabilir. Bu sebepten Peygamber (a.s.) kendisine bir kişinin ibâdetinden bahsedildiği vakit onun akıl yönünü sorarlardı"⁽¹¹⁵⁾ Ancak Münâvî, hadis olarak aktardığı bu son cümle için herhangi bir kaynağa işaret etmemiştir.

Akil konusunda bunlar gibi daha birçok hadisi Dâvûd b. el-Muhabber Kitâbü'l-Akl'ında zikretmiş, el-Hâris b. Ebî Üsâme onlardan otuz küsur hadisi Müsned'ine almış, sonraki âlimler de kitaplarında bu rivâyetleri el-Hâris kanalıyla nakletmişlerdir.⁽¹¹⁶⁾ Ancak İbn Kayyim el-Cevziyye ile İbn Hacer'in de belirttiği gibi hadisçilere göre bunların hemen hepsi mevzû olup, hiç biri hadis olarak

(112) Süyûtî, el-Leâliü'l-Masnû'a I, 124; İbn Ebî Hâtim, 'İletü'l-Hadis II, 129; İbn Hıbbân, K. el-Mecrûhîn III, 40.

(113) Süyûtî, el-Leâliü'l-Masnû'a I, 125-126. Ayrıca bkz. İbn Hıbbân, K. el-Mecrûhîn I, 132.

(114) İbn Hacer el-'Askalânî, el-Metâlibü'l-İyye III, 15; Münâvî, Feyzu'l-Kadîr IV, 528.

(115) Münâvî, Feyzu'l-Kadîr III, 535. Yaratıkların en şereflişinin akıl olduğunu ifade eden rivâyet için bkz. Sehâvî, el-Mekâsîdü'l-Hasene s. 198-199; 'Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ I, 236-237. 'Abbâd b. 'Abbâd'ın bir mektubunda "akıl ve akli kullanma" konusunda söyledikleri için bkz. Dârimî, "Mukaddime", 56-57.

sâbit değildir. Netice olarak akıl konusundaki rivâyetlerin bir kısmının mevzu, bir kısmının da zayıf olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

XI. PEYGAMBER (A.S.)'DAN SONRA PEYGAMBER GELMEYECEĞİ

Buhârî ve Müslim'in⁽¹¹⁷⁾ Ebû Hüreyre'den naklettikleri bir rivayette Peygamber'in şöyle buyurduğu bildirilmiştir: "İsrail oğulları zamanında onları peygamberler idare ederdi. Her ne zaman bir peygamber ölürse yerine başka bir peygamber geçerdi. Şüphesiz ki benden sonra peygamber yoktur. Ama halifeler bulunur. Onlar (bazen) birden fazla da olabilir." Oradakiler: "Bu durumda bize ne emredersiniz?" diye sordular. Bunun üzerine Peygamber: "Birinciye ettiğiniz bîate bağlı kalınız. Onlara haklarını veriniz (yani emirlerini dinleyip itaat ediniz). Allah, onlara da, riâyet etmeleri matlûp olan haklarınızdan soracaktır" buyurmuştur.

Bu konuda metinleri birbirine yakın, sahih olmayan iki rivayet daha bulunmaktadır. Bunlardan birinde metin şöyledir: "Ben size peygamber gönderilmemiş olsaydım, mutlaka Ömer gönderilirdi." Bu ifade, sahâbeden Bilâl b. Rabâh ile 'Ukbe b. Âmir'den Hz. Peygamber'in sözü olarak nakledilmektedir.

Bilal rivayetinin senedindeki râvilerden Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Yahyâ el-Vakkâr'ın hadis uyduran bir yalancı olduğu açıklanmıştır. 'Ukbe rivayetinde de Ebû Katâde Abdullah b. Vâkid isimli metruk bir râvi bulunmaktadır.⁽¹¹⁸⁾ Ayrıca bu rivayeti 'Ukbe'den aktaran Ebû Mus'ab Mişrah b. Hâ'an'ın naklettiği haberlerin delil olarak kullanılması da hadis alimleri arasında ihtilaftır. İbn Hıbbân, onun 'Ukbe b. Âmir'den mütâbii olmayan münker hadisler rivayet ettiğini bildirerek hakkında şu hükmü vermiştir: "Tek kaldığı rivayetler terk edilir. Güvenilir râvilerin rivayetlerine uygun düşen rivayetleri itibar için kullanılabilir."⁽¹¹⁹⁾

Süyûtî, Zekeriyâ el-Vakkâr, Abdullah b. Vâkid ve Mişrah hakkında verilen müspet hükümlere dayanarak onların güvenilir râviler olduklarını söylemektedir. Halbuki cerh-tadil kaidelerine göre onlar hakkında menfi hükümlerin esas alınması daha iyi olurdu. Ayrıca Süyûtî'nin şâhid/mütâbi

(116) el-Elbâni, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın "el-'Akl ve Fadluhû" adlı kitabında aklın fazileti ile ilgili zikrettiği rivayetleri incelemiş, neticede onlardan hiçbirinin sahih olmadığı kanaatine varmıştır. (Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife I, 13)

(117) Buhârî, "Enbiyâ", 50; Müslim, "İmâre", 44. Ayrıca bkz. İbn Mâce, "Cihâd", 42; Müsned II, 297.

olarak gösterdiği Ebu Hüreyre rivayetinin de "münker" olduğu İrâki tarafından açıklanmıştır.⁽¹²⁰⁾ Yani o, zaten şâhid olmaya elverişli bir rivayet değildir.

Bu konudaki ikinci rivayette ise şöyle denmektedir: "Benden sonra peygamber olsaydı mutlaka Ömer b. el-Hattâb olurdu." Bu şekildeki metni, Hz. Peygamber'in sözü olarak Mişrah b. Hâ'ân > 'Ukbe b. Âmir kanalıyla Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Hâkim kitaplarında nakletmişlerdir.⁽¹²¹⁾ Tirmizî bu rivayeti "hasen-garib" şeklinde niteleyerek, onu 'Ukbe'den sadece Mişrah'ın rivayet ettiğini açıklamıştır. Yukarıda geçtiği gibi İbn Hıbbân'a göre Mişrah'ın tek kaldığı rivayetler terkedilir. Ancak buna rağmen Hâkim, bu hadis için "isnadı sahih" hükmünü vermiş, Zehebi de bu hükmü kabul etmiştir.

Önceki metin de Mişrah > 'Ukbe kanalıyla nakledildiği halde hakkında "münker" hükmünün verildiğine bakılacak olursa, burada sanki "manen rivayet" olgusunun "bir rivayetin sahih sayılmasında etkili olduğu" gibi bir durum görmekteyiz.

Bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'den de bahsedildiği olmuştur. İsmail b. Ebî Hâlid, sahâbeden Abdullah b. Ebî Evfâ'ya İbrahim'i görüp-görmediğini sorunca, Abdullah "onun küçük iken öldüğünü, Muhammed (a.s.)'den sonra peygamber gönderilecek olsaydı onun yaşayacağını, fakat ondan sonra peygamber gelmeyeceğini" bildirmiştir.⁽¹²²⁾

XII.HİÇ ÖLMEYECEKMİŞ GİBİ ÇALIŞMA, YARIN ÖLECEKMİŞ GİBİ SAKINMA

Abdullah b. 'Amr b. el-Âs (r.a.)'dan rivayet edilen bir hadiste "Kendini hiç ölmeyecekmiş zanneden bir kişinin çalışması gibi çalış ve yarın ölecekmiş gibi korkan kişinin sakınması gibi sakın" denilmektedir. Süyûtî bu rivayetin sonuna zayıf rumuzunu koymuştur. Çünkü senesinde biri meçhul, diğeri zayıf iki râvi bulunmaktadır.

Münâvî, hadisin tercüme ettiğimiz şekilde anlaşılmasını doğru bulmaz. Ona göre bu hadisin anlamı "hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi de ahiretin için çalış" demek değildir. Çünkü şerâatin emir ve nehiyelerinde çoğunlukla dünyaya karşı ilgisiz durmağa yani zühde yöneltme söz konusudur.

(118) İbnü'l-Cevzî, K. ed-Du'afâ I, 296; Zehebî, Tertîbü'l-Mevzû'ât s. 88-89; Süyûtî, el-Leâliü'l-Masnû'a I, 302.

(119) İbn Hıbbân, K. el-Mecrûhîn III, 28.

(120) Süyûtî, el-Leâliü'l-Masnû'a I, 302; Münâvî, Feyzu'l-Kadîr V, 235.

(121) Ahmed b. Hanbel. Müsned IV, 154; Tirmizî, "Menâkıb", 17; el-Hâkim, el-Müstedrek III, 85.

... Bilakis Rasûlüllah şöyle demek istemiştir: "Ebediyen yaşayacağını zannederek nasıl olsa arzularımı bir gün elde edeceğim diyerek çalışmağa hırslı olmayan kişi gibi iş yap." İşte bu, güzel bir ifade ve üslûp ile dünya için çalışmağı azaltmaya teşviktir. Hadisin "âhîret için çalışma" kısmı ise zahiri üzere bir emir olarak anlaşılır. Burada iki ayrı emirle aslında tek bir şey kastedilmiştir. O da zühd ve azla yetinme hâlidir. Lâkin bu husus, değişik iki ifade ile dile getirilmiş olmaktadır.⁽¹²³⁾

Kanaatimizce Münâvî'nin rivâyetin anlaşılması hususunda yaptığı teviller zorlamadır. Zira İbn Hacer'in "sâlih amel ile birlikte geçim temini için kazanç sağlamanın câiz oluşu" başlığı altında verdiği rivâyette, buradaki ilk çalışma ile "dünyadaki geçim için çalışma"nın kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu rivâyette 'Ubeydullah b. el-'Ayzâr şöyle anlatır: "Çölde oldukça yaşlı bir bedevi ile karşılaştım. Ona: Rasûlüllah'ın ashabından herhangi bir kişi ile görüştün mü? diye sordum. Evet, dedi. Kim, dedim. Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs, dedi. Ondan bir söz işittin mi? diye sordum. Onu şöyle derken işittim dedi: Ebediyen yaşayacakmış gibi dünyanın için çalış-kazan, yarın ölecekmiş gibi de âhîretin için çalış."⁽¹²⁴⁾ İbn Hacer, bu rivâyetin el-Hâris b. Ebî Üsâme'nin Müsned'inde geçtiğine işaret etmiştir. Yukarıda geçen ve hadis diye meşhur olan rivâyetin, burada Abdullah b. 'Amr b. 'Âs'ın sözü olduğu görülmektedir.

XIII. ALLAH VERDİĞİ NİMETİN ESERİNİN KULUNUN ÜZERİNDE GÖRÜNMESİNİ SEVER

Ebü'l-Ahvas 'Avf b. Mâlik, babası Mâlik'ten şu hatırasını aktarmıştır: O bir gün pejmürde bir kıyâfetle Rasûlüllah'ın yanına gelince ona "Malın mülkün var mı?" diye sormuş. Mâlik "Evet" deyince, "Hangi tür malın var?" buyurmuş. O da: "Allah bana develer, koyunlar, atlar ve köleler verdi" demiştir. Bunun üzerine Peygamber (a.s.): "Allah sana bir mal verdiği zaman, Onun nimetinin ve kereminin eseri/izi üzerinde görünsün" buyurmuştur.⁽¹²⁵⁾

(121) Ahmed b. Hanbel, Müsned IV, 154; Tirmizî, "Menâkıb", 17; el-Hâkim, el-Müstedrek III, 85.

(122) Buhârî, "Edeb", 109; İbn Mâce, "Cenâiz", 27. Abdullah b. Ebî Evfâ şöyle demiştir: "Nebî (a.s.)'den sonra peygamber gelecek olsaydı oğlu İbrahim ölmezdi." (Ahmed b. Hanbel, Müsned IV, 353)

(123) Münâvî, Feyzu'l-Kadîr II, 12.

(124) İbn Hacer el-'Askalânî, el-Metâlibü'l-liye III, 172. Eseri tahkik eden Habîburrahmân el-'Azamî, yazdığı dipnotta Bûsîrî'nin bu rivâyet hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadığını bildirmektedir.

Ahmed b. Hanbel, "Mâlik b. Nadla'nın hadisleri"⁽¹²⁶⁾ başlığı altında sadece bu hadise yer vererek, onu altı ayrı tarikile rivâyet etmiştir. İkinci ve beşinci tarikile gelen rivâyetlerin metinleri daha uzun olup, bir takım fazla bilgiler ihtiva etmektedir. Dördüncü tarikile nakledilen metin ise farklıdır. Burada Mâlik Peygamber'in şu sözünü aktarmıştır: "Eller üçtür: En üstte olan Allah'ın eli, Ondan sonra gelen verenin eli, en altta olan da dilencinin eli. O halde malının fazlasından ver ve (verme diyen) nefesine yenik düşme (veya malının tamamını dağıtarak dilencilige muhtaç olma)"⁽¹²⁷⁾ Altıncı tarikile gelen rivâyette hadis genel bir ifade ile: "Çünkü Allah, bir kula bir nimet verdiği zaman, o nimetin onun üzerinde görünmesini sever" şeklinde kaydedilmiştir. Ahmed b. Hanbel bu rivâyetleri kitabının başka bir yerinde "Ebü'l-Ahvas'ın babasından naklettiği hadisler"⁽¹²⁸⁾ başlığı altında tekrar zikretmektedir.

Bu rivâyetlerin tamamından anlaşılan şudur: Mâlik b. Nadla isimli kişi muhtemelen henüz müslüman olmazdan önce Rasûlullah'ın yanına gelerek ona bazı hususlarda sorular sormuş ve aralarında uzunca bir konuşma geçmiştir. Sonra oğlu Ebü'l-Ahvas 'Avf babasının bu hatırasını başkalarına anlatmıştır. Fakat diyalog metni, belki oğlunun her anlatışında konuşmanın tamamını aktarmadığı ve/veya dinleyenler onun hepsini belleymedikleri için uzunlu-kısalı birkaç şekilde rivâyet edilmiş olmaktadır. Ayrıca, Hadis kaynaklarımızda birçok misalini gördüğümüz gibi, bu rivâyetin de belirli kısımlara bölünerek, her birine ilgili olduğu konularda yer verildiğine şahit olmaktadır.

'Amr b. Şu'ayb > Babası > Dedesi tarîki ile gelen rivâyette Rasûlullah (a.s.)'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Allah, nimetinin eserinin kulu üzerinde görünmesini sever."⁽¹²⁹⁾ Tirmizî'nin verdiği bilgiye göre bu konuda Ebü'l-Ahvas'ın babasından naklettiği rivayet ile 'Imran b. Husayn ve Abdullah b. Mes'ûd rivayetleri vardır. Tirmizî bu rivayeti "hasen bir hadis" şeklinde tavsif etmektedir. O bir hadis hakkında sadece "hasen" terimini kullanırsa, tarifini yaptığı hasen hadis anlaşılır ki, o da hasen hadisin "hasen li ğayrihi" kısmıdır. Yani hadis aslında zayıf iken diğer tarîklerinin bulunmasıyla hasen derecesine yükselmiş demektir. Yahut bu hadis, âlimlerin çoğunun benimsediği görüş olan "Amr b.

(126) Ahmed b. Hanbel, Mûsned III, 473.

(127) Bu hadis için bkz. Ebû Dâvûd, "Zekât", 28.

(128) Ahmed b. Hanbel, Mûsned IV, 136-137.

(129) Tirmizî, "Edeb", 54.

Şu'ayb > an Ebîhi > an Ceddihi isnadıyla nakledilen hadislerin hasen hadis sayılmasından" dolayı hasen bir hadistir.⁽¹³⁰⁾

XIV. MİDENİN HASTALIK EVİ, PERHİZİN İSE DEVÂNIN BAŞI OLMASI

Bu ifadenin Rasûlüllah'ın sözü olarak nakli sahih değildir. Bunun bir doktor olan el-Hâris b. Kelde'nin sözlerinden olduğu bildirilmektedir. Yaklaşık aynı anlamda bir sözün Peygamber'e nispetle Ebû Hüreyre'den nakledilen senetli rivâyetine Tabarânî ve 'Ukaylî eserlerinde yer vermişlerdir. Rivâyet şöyle başlamaktadır: "Mide vücudun havuzudur, bağırsaklar da ona varan kanallardır ..." Dârakutnî, Zührî'den nakleden Ebû Kurra İbrahim b. Cüreyc er-Ruhâvî'nin bunu hem Ebû Hüreyre hem de Hz. Âişe'den rivâyet ettiğini, fakat ikisinin de sahih olmadığını belirterek, bu şekildeki metnin Peygamber (a.s.)'in hadislerinden maruf olmadığını, bilakis onun Abdülmelik b. Sa'îd b. Ebhur'un sözü olduğunu açıklamıştır.⁽¹³¹⁾ Dârakutnî, ayrıca, İbrahim b. Cüreyc'den başka kimsenin bunu Peygamber'in sözü olarak rivâyet etmediğine işaret etmektedir. Her halde, kendisi de bir doktor olan İbrahim b. Cüreyc bu metin için bir şnat uydurmuştur.⁽¹³²⁾

"Perhiz devâdır, mide ise hastalık yeridir ..." meâlinde Hz. Âişe'den nakledilen metni Hallâl rivâyet etmiştir. Gazâlî bunu "Mideyi aşırı bir şekilde yemekle doldurmak hastalıkların, perhiz ise devânın başıdır ..." şeklinde Peygamber'in sözü olarak nakletmişse de, İhyâ'da geçen hadislerin tahririni yapan İrâkî bu rivâyetin bir aslını bulamadığını açıklamıştır.⁽¹³³⁾ Yukarıda geçtiği gibi Dârakutnî bu konuda Hz. Âişe'den nakledilen rivâyetin de sahih olmadığını açıklamıştır. Metinleri biraz farklı da olsa, neticede benzer muhtevada oldukları için bu iki rivâyetin aynı olduğunu söylememiz mümkündür.

(130) Ayrıca bkz. Münâvî, Feyzu'l-Kadîr II, 293, 298. Bu rivâyetin ravilerinden Ali b. Zeyd, bir grup sahabiden mürsel haberler nakleden bir kişidir. Nesâî ve Dârakutnî, Sünen'lerinde onun zayıf bir ravi olduğunu söylemişlerdir. (VII, 29; I, 77) Tirmizî ise onun "sadûk" olduğunu söylemekle birlikte, diğer ravilerin "mevkûf" olarak rivâyet ettiği haberleri onun "merfû" şeklinde naklettiğine işaret etmiştir. Hatta Şu'be ondan "raffâ" yani rivâyetleri çoğu zaman merfu hale getiren biri olarak bahsetmiştir. (Tirmizî, "İlim", 16)

(131) Sehâvî, el-Mekâsîdül-Hasene s. 612.

(132) Süyûtî, el-Leâliü'l-Masnû'a II, 208.

(133) Gazâlî, İhyâu 'Ulûmi'd-dîn cüz: 8, s. 160; Sehâvî, el-Mekâsîdül-Hasene s. 612.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, Mehmed Âkif'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri, Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1992.
- 'Aclûnî İsmâil b. Muhammed, Keşfü'l-hafâ' ve müzîlül-ilbâs 'ammâ iştehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs, (I-II), Beyrut 1408/1988, 3. bs.
- Ali el-Müttakî el-Hindî, Kenzül-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl, I-XVIII, Müessetu'r-risale, Beyrut 1979.
- Aliyyü'l-Kârî, el-Esrârü'l-Merfû'a fi'l-Ahbârî'l-Mevzû'a, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, el-Mektebü'l-İslami, Beyrut 1406/1986, 2. bs.
- Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 6 cilt 3 mücellet, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- 'Aynî Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed, 'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, 25 cilt 12 mücellet, Dâru ihyâit-türâsi'l-'arabî, Beyrut ts.
- 'Azîmâbâdî Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hakk, 'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd, I-XIV, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, Beyrut 1399/1979, 2. bs.
- Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, el-Câmi'u's-sahîh, 8 cilt 3 mücellet, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- el-Câmi' fi'l-cerh ve't-ta'dîl, I-III, Hazırlayanlar: Ebu'l-Me'âtî en-Nürî, Hasen Abdulmün'im, Ahmed Abdurrezzâk ve Mahmûd Muhammed Halîl, Âlemül-kütüb, Beyrut 1412/1992.
- Dârakutnî Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, es-Sünen, 4 cilt 2 mücellet, tashîh: Abdullâh Hâşim Yemânî el-Medenî, Medîne 1386/1966.
- , K.ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn, thk. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut 1400.
- , el-İlzâmât ve't-Tetabbu', thk. Mukbil b. Hâdî, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1399.
- Davudoğlu Ahmed, Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, I-XI, Sönmez Neşriyât, İstanbul 1977
- Dârimî Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân, es-Sünen, (I-II), Çağrı Yay., İstanbul 1413
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen, I-V, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- Ebû Nu'aym, Hilyetü'l-Evliyâ, 10 cilt 5 mücellet, Daru'l-kütübi'l-arabi, Beyrut 1967.
- el-Elbânî Muhammed Nâsiruddîn, Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha, el-Mekt. el-İslâmî, Beyrut 1405.

- , Silsiletül'-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevzû'a, el-Mektebül'-İslâmî, Beyrut 1405/1985
- Eren Mehmet, "M. Âkif Ersoy'un Tefsîre Dâir Yazıları ile Vaaz ve Hutbeleri", S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Der., Konya, yıl: 1998, sayı: 4, s. 409-428.
- Feyyûmî Ahmed b. Muhammed b. Ali, el-Misbâhu'l-münîr, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1987.
- Firûzâbâdî Muhammed b. Yakûb, el-Kâmûsu'l-muhît, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1413/1993
- Gazâlî Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, lhyâü 'ulûmi'd-dîn, 16 cüz 4 cilt, Temel Neşriyat, İstanbul 1985.
- el-Hâkim en-Neysâbü'rî Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, el-Müstedrek 'ale's -sahihayn, I-IV, Dâiretül'-me'ârif en-nizâmiyye, Haydarâbâd Dekken 1334 bs.dan Beyrut ts.
- Halîfe b. Hayyât, et-Tabakât, thk. Ekrem Ziyâ el-'Umerî, Bağdat 1386/1967.
- Hazrecî Ahmed b. Abdillâh, Hulâsatü tezhîbi Tehzîbi'l-kemâl, Mısır 1301 bs.dan Beyrut 1411.
- İbn Abdilberr Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh, ed-Dürer fî ihtisârî'l-meğâzî ve's-siyer, thk. Şavkî Dayf, Dâru'l-Meârif, Kâhire ts., 3. bs.
- İbn Ebî Hâtim Abdurrahmân b. Muhammed, 'İlelül'-hadîs, I-III, Beyrut 1405/1985.
- İbnül'-Cevzî Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, K. ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn, thk. Ebu'l-Fidâ el-Kâdî, 3 cilt 2 müccellet, Beyrut 1406/ 1986.
- İbnül'-Esîr el-Cezerî Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser, I-V, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kâhire 1385/1965.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Muk.+I-XIII, Bulâk 1301 bs.'dan ofset Beyrût ts., 2. bs.
- , Ta'cîlü'l-menfe'a bi zevâidi ricâlî'l-eimmeti'l-erba'a, thk. Eymen Sâlih, Beyrut 1416.
- , Takrîbü't-tehzîb, thk. Muhammed 'Avvâme Dımaşk 1411/1991, 3. bs.
- , el-Metâlibül'-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye, I-IV, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebetül'-Asriyye, Kuveyt 1393/1973, 1. bs.
- , Tehzîbü't-Tehzîb, I-VI, thk. Halîl Me'mûn, Ömer es-Selâmî ve Ali b. Mes'ûd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1417/1996, 1. bs.

- İbn Hibbân Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî, K. el-Mecrûhîn (I-III), thk. Mahmûd İbrahim Zâyed, Halep, 1396.
- , Târîhu's-sahâbe, thk. Bûrân ed-Danâvi, Beyrut 1408/1988
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Nakdü'l-Menkûl (=el-Menârü'l-Münîf), tashih: Hasen Süveydân, Daru'l-kadiri, Beyrut 1411/1990, 1. bs.
- İbn Kesîr İsmâîl b. Ömer, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm, I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1388/1969.
- İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, es-Sünen, (I-II), Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- İbn Sa'd Ebû Abdillâh Muhammed, K. et-Tabakâtu'l-Kebîr, I-IX, Dâr Sâdir, Beyrut 1388.
- İbnü's-Salâh Ebû 'Amr Osmân b. Abdirrahmân, Sıyânetü Sahîh Müslim mine'l-ihlâl ve'l-ğalat, thk. Muvaffak b. Abdullah, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1408/1987, 2. bs.
- Koçyiğit Talat ve Cerrahoğlu İsmail, Kur'ân-ı Kerîm Meâl ve Tefsîri, I-II, Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1984,1990.
- Mâlik b. Enes, el-Muvatta', (I-II), Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- Mübârekpûrî Ebû'l-'Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmî'it-Tirmizî, Mukaddime (1-2) + I-X, Beyrut 1410/1990.
- Münâvî Abdürraûf (Muhammed) b. Tâcu'l-ârifîn b. Ali, Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmî'is-sağîr, I-VI, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1391/1972, 2. bs.
- Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmî'u's-sahîh, I-III, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- Nesâî Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb, es-Sünen, 8 cüz 2 cilt, Çağrı Yay., İstanbul 1413
- , ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn, thk. Mahmûd Zâyed, Halep 1396.
- Nevevî Muhyiddîn Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, 18 cilt 9 mücellet, Müessesetü Kurtuba, Kâhire 1412/1991, 1. bs.
- , Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât, I-III, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1416/1996, 1. bs.
- er-Râğîb el-İsbehânî el-Huseyn b. Muhammed, el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân, Kahraman Yay., İstanbul 1986.
- Sehâvî Muhammed b. Abdurrahmân, el-Makâsıdu'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire'ale'l-elsine, thk. Muhammed Osmân el-Huş, Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrut 1405.

- Süyûtî Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, el-Leâliü'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a, I-II, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1403/1983.
- eş-Şevkânî Muhammed b. Ali, Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr, 8 cilt 4 mücellet, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1416/1996, 1. bs.
- Şürrâb Hasen, el-Me'âlimül-Esîra fi's-sünne ve's-sîre, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1411
- 'Umerî Ekrem Ziyâ', Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Mukaddimetü Müsnedihî, Beyrut 1404
- Tabarânî Süleymân b. Ahmed, el-Mu'cemü's-Sağîr, (I-II), el-Kütübi'l-'Ilmiyye, Beyrut 1403
- Tirmizî Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ, es-Sünen, 5 cilt 3 mücellet, Çağrı Yay., İstanbul 1413
- Wensinck A. J., el-Mu'cemül-müfehres li elfâzı'l-hadisi'n-nebevî (Concordance), I-VII. ciltler Leiden 1936-69, VIII. cilt ise Leiden 1988 bs.dan ofset, Çağrı Yay., İstanbul 1988.
- Zebîdî Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, et-Tecridü's-sarîh li ehâdisi'l-Câmi'is-Sahîh (trc. Bâbanzâde Ahmed Naîm - Kâmil Miras, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, I-XII, Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1984)
- Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-kütübi's-sitte, I-III, thk. 'Izzet 'Atıyye ve Mûsâ Muhammed, Kâhire 1392/1972, 1. bs.
- , Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut ts.
- , Tertîbü'l-Mevzû'ât li İbni'l-Cevzî, thk. Kemâl b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1415/1994.
- , el-Mütekellimûn fi'r-Ricâl, "Erba'u resâil fi 'ulûmi'l-hadis" içinde, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Beyrut 1410/1990.
- Zerkeşî Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, et-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-müştehire, thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ', Dâru'l-Kütübi'l-'Ilmiyye, Beyrut 1406, 1. bs.